

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HEYKEL ANASANAT DALI
HEYKEL SANAT DALI

ENSTALASYON NESNESİ OLARAK SERAMİĞİN
MEKÂNLA İLİŞKİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Özge TATLI

KOCAELİ 2023

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HEYKEL ANASANAT DALI
HEYKEL SANAT DALI**

**ENSTALASYON NESNESİ OLARAK SERAMİĞİN
MEKÂNLA İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özge TATLI

Danışman: Dr.Öğr.Üyesi: Hüseyin Yarkın Biçer

KOCAELİ 2023

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HEYKEL ANASANAT DALI
HEYKEL SANAT DALI

ENSTALASYON NESNESİ OLARAK SERAMİĞİN
MEKÂNLA İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Hazırlayan: Özge TATLI

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 05.07.2023-19

KOCAELİ 2023

ÖNSÖZ

Tez konusuna karar vermek ve konuyu sınırlandırmak da dahil, tez yazım süresince oldukça zorlandığım pek çok nokta oldu. Lisansımı seramik eğitimi üzerine almam ve bu doğrultuda geleneksel üretim teknikleri ya da sırlarla dekor çalışmak yerine, çağımızın getirmiş olduğu güncel olan bir sanat pratiği olan enstalasyonun seramikle ilişkisi konusu bende merak uyandırmıştı. Seramiği malzeme olarak çağdaş sanat kapsamında sanat nesnesi olarak kullanarak daha ileriye götürmek ve bir ifade aracı olarak sanatçıların bu malzeme ile nasıl çalışmalar yaptığını araştırmak istedim. Tez sürecim boyunca zorlandığım noktalardan biri tez konumun sınırlandırılmasıydı. Genel anlamda seramik enstalasyon çalışmalarına odaklanmıştım ve elimde bu şekilde dağınık bir konu bulunmaktaydı. Bu süreçte tezimin yazım aşamasında danışman hocam Dr. Hüseyin YARKIN BİÇER ile tez konusunun "Enstalasyon Nesnesi Olarak Seramiğin Mekanla İlişkisi" şeklinde sınırlandırılmasına karar verdik.

Tez konusunun belirlenmesinde ve yazımında, tezimin danışmanlığını üstlenen, her aşamada ilgi ve desteğini esirgemeyen, değerli hocam Dr. Hüseyin Yarkın BİÇER'e, tezimin oluşumundaki değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca tez sürecim boyunca manevi desteğini esirgemeyen sevgili dostum Tuba DURAN'a ve varlığıyla hayatıma değer katan kızım Mila TATLI'ya sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	II
GÖRSELLER LİSTESİ.....	III
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEKÂN

1.1.MEKAN KAVRAMI.....	2
1.1.1. Mekanla Varlık Bulan Sanat Yapıtları.....	5
1.2. ENSTALASYON KAVRAMI.....	12
1.2.1. Enstalasyonun Gelişim Süreci	13
1.2.1.1. Pop Art	18
1.2.1.2. Minimalizm	20
1.2.1.3. Kavramsal Sanat	25
1.2.1.4. Yoksul Sanat	28
1.2.1.5. Arazi Sanatı	30
1.2.1.6. Performans Sanatı	33
1.2.1.7. Süreç Sanatı	35

İKİNCİ BÖLÜM

2. SERAMİK

2.1. SERAMİK NEDİR?	37
2.1.1.Dünya'da Seramiğin Gelişimi.....	38
2.1.2.Türkiye'de Seramiğin Gelişimi.....	47

2.1.3. Enstalasyon Çalışmalarında Seramik Malzeme Kullanan Sanatçılar.....	50
SONUÇ	66
KAYNAKÇA	67

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 1: Charles de Gaulle Meydanı, (1836). Fransa.....	4
Görsel 2: Erwin Wurm, "Narrow House / Dar Ev". (2010). Fransa.....	5
Görsel 3: El Lissitzky'nin soyut resmi.....	7
Görsel 4: El Lissitzky ." Proun Odası". (1923). Berlin.....	7
Görsel 5: Marcel Duchamp. "1200 Çuval Kömür." (1938). New York.....	8
Görsel 6: Marchall Duchamp. "Mil Uzunlukta İp." (1942). New York.....	9
Görsel 7: Yves Klein. "The Void/Boşluk" (1958). Galerie Iris Clert/Paris.....	10
Görsel 8: Arman, Dolu. Iris.(1960). Clert Gallery, Paris.....	10
Görsel 9: Daniel Buren. "Buren's Columns". (1986). Palais Royal, Paris.....	11
Görsel 10: Ayşe Erkmen."Bu Sergi İçin Bir Kompozisyon". (1989). İstanbul.....	12
Görsel 11: M. Duchamp, Pisuvar (1917). New York.....	14
Görsel 12: Vladimir Tatlin. "Üçüncü Enternasyonal Anıtı. (1919). Rusya.....	15
Görsel 13: Kurt Schwitters. "Merzbau". (1923 tarihinden 1937 yılına kadar sürede inşa edilmiştir). Norveç.....	16
Görsel 14: Marcel Duchamp "Given: 1. The Waterfall, 2. The Illuminating Gas.". (1946-1966). Philadelphia Sanat Müzesi.....	17
Görsel 15: Enstalasyonun Gelişimini Etkileyen Sanat Akımları.....	18
Görsel 16: Andy Warhol."Brillo kutusu". (1964). Stable Galeri. New York.....	19
Görsel 17: Andy Warhol. "Campbell's soup seri 1". (1968). New York.....	19
Görsel 18: Andy Warhol. Coca Cola (1962). Whitney Museum of American Art, New York.....	20
Görsel 19: Donald Judd." İsimsiz". (1969). Guggenheim Müzesi.....	21

Görsel 20: Richard Serra. "An Meselesi". (2005). Guggenheim Müzesi.....	22
Görsel 21: Robert Morris. "Levha Platform". (1963). New York.....	22
Görsel 22: Sol LeWitt. Duvar Resmi. (1968). Modern Sanat Müzesi, New York...	23
Görsel 23: Sol LeWitt. "İki Açık Modüler Küp". (1972). New York.....	23
Görsel 24: Dan Flavin. "The diagonal of May 25". (1963). New York.....	23
Görsel 25: Carl Andre. "Eşdeğer VIII". (1966). Tate Modern, Londra.....	24
Görsel 26: Joseph Kosuth, "Bir ve Üç Sandalye". (1965). Modern Sanatlar Galerisi, New York.....	26
Görsel 27: Joseph Beuys. "Ölü Bir Tavşana Resimleri Açıklamak." (1965). Duesseldorf, Almanya.....	27
Görsel 28: Robert Morris. "İsimsiz". (1965). Tate Modern, Londra.....	27
Görsel 29: Michelangelo Pistoletto. "Çaputların Venüsü- veya Paçavralar içinde Venüs". (1974). Tate Modern, Londra.....	28
Görsel 30: Jannis Kounellis. "Cavalli".(1969) .Roma,1969.....	29
Görsel 31: Jannis Kounellis. "Cotton Sculpture". (1967).....	29
Görsel 32: Robert Smithson. "Spiral Jetty". (1970). Great Salt Lake, Utah.....	31
Görsel 33: Richard Long. "İrlanda'da Bir Çizgi."(1974). İrlanda.....	31
Görsel 34: Richard Long. "Artimage". (1968). İngiltere.....	32
Görsel 35: Christo and Jeanne-Claude. "Wrapped Reichstag".(1971-95).Berlin.....	32
Görsel 36: Yves Klein. "Mavi Dönemin Antropometrisi." (1960). Paris.....	33
Görsel 37: Allan Kaprow. "6 Bölümde 18 Oluşum'dan Bir Sahne". (1959). Reuben Galerisi, New York.....	34
Görsel 38: Marina Abramovic."Balkan Baroque." (1997). Venice Biennale.....	35
Görsel 39: Robert Morris." Adsız keçe." (1967). New York.....	36
Görsel 40: Hans Haacke. "Yoğunlaşma/ Buharlaşma Kübü." (1963-1965). John Weber Galerisi, New York.....	36
Görsel 41: Bernard Leach. "Sıçrayan Balık Tasarımlı Şişe". (1965). The Crafts Study Centre, University for the Creative Arts.....	40
Görsel 42: Michael Cardew. A slipware cider flagon.(1935). Afrika.....	40
Görsel 43: William Staite Murray. "Mist Early Morning". (1929). York Museums Trust.....	41

Görsel 44: Hans Coper Seramiklerinden Örnekler.....	42
Görsel 45: Peter Voulkos."Little Big Horn" (1959). Oakland Museum of California.....	42
Görsel 46: Andre Metthey. Kuşlarla süslenmiş şişe. (1871-1920).....	43
Görsel 47: Walter Gropius. Çay Takımı (1969).....	44
Görsel 48: Otto Lindig Tarafından Tasarlanan Çay-Kahve Seti Takımlarına İki Ayrı Örnek.....	44
Görsel 49: Charles Catteau. Art Deco Seramik Vazolar. (1925).....	45
Görsel 50: David Gilhoolly."Frog Hoagie". (1979). Amerika.....	46
Görsel 51: Robert Arneson. "George ve Mona Colomo'nun Banyosunda". (1976)..	46
Görsel 52: İsmail Hakkı Oygur (1962).....	48
Görsel 53: Füreya Koral. "Seramik Soyut Kompozisyon". (1969). İstanbul.....	49
Görsel 54: Alev Ebuzziya. Çanak. (1938).....	49
Görsel 55: Antony Gormley." Field". (1994). Tate Galeri.....	51
Görsel 56: Koah Ito. " Seafolds". (2002).....	52
Görsel 57: Elise Siegel."21 İnsan Vücudu 24 Ayak". (2004). Museum of Fine Arts, Houston.....	52
Görsel 58: Clare Twomey. "Bilinç/Vicdan" (2001-2004). Kore.....	53
Görsel 59: Clare Twomey. "Time Present Time Past". (2016). William Morris Galerisi, Londra.....	54
Görsel 60: Ai Weiwei ."Sunflower seeds". (2010). Tate Modern, Londra.....	56
Görsel 61: Neil Brownsword. "Taking Time". (2009). İngiltere.....	57
Görsel 62: Edmund De Waal. "A Thousand Hours". (2012). Alan Cristea Galeri, Londra.....	58
Görsel 63: Judy Chicago. "Akşam Yemeği Partisi/The Dinner Party".(1974-1979). Brooklyn Müzesi, New York.....	59
Görsel 64: Cai Guo-Qiang. "Yansıma-Iwaki'den Bir Hediye."(2004). Guggenheim Müzesi.....	60
Görsel 65: Piet Stockmans."Be Mindful of Man, That Thou Art But Dust and to Porcelain Shalt Thou Return." (1999). Saint Nicholas Kilisesi, Hollanda.....	61
Görsel 66: Satoru Hoshino. "Beginning Form- Spiral 17". (2017). New Castle Art Galeri, Avustralya.....	62
Görsel 67: Satoru Hoshino. "Beginning Form- Spiral 17"(Detay).....	63

Görsel 68: Jacques Kaufmann. "Le Vol De La Mouche". (2006). Cenevre.....	63
Görsel 69: Candeğer Furtun. "İsimsiz". (1994). İstanbul Bienali.....	64
Görsel 70: Zehra Çobanlı. "Lale Zamanı" (2012).....	65
Görsel 71: Yeşim Bayrak. "Kayıp Akşam Yemeği" (Lost Dinner). (2013).....	65

ÖZET

Günümüz sanatının etkili anlatım dili olan enstalasyon, 1960'lı yıllardan sonra kavramsal sanatın ortaya çıkmasıyla sanat pratiklerinden biri olmuştur. Sanayi Devrimi ile birçok alanda değişimler meydana gelmiştir ve bu durum sanata da yansımıştır. Hazır-nesne kavramının ortaya çıkmasıyla, sanatçılar gündelik sıradan nesnelere çalışmalarında kullanmışlardır. Günlük kullanım nesnelerini çalışmalarında kullanan sanatçılar, bu nesnelere sergilemek için mekâna ihtiyaç duymuşlardır. Sanatçının nesneye yüklediği anlam ve izleyicinin de bu sürece dahil olması enstalasyon kavramını ortaya çıkarmıştır. Enstalasyon sanatında, resim, heykel, seramik gibi birçok sanat dalından beslenen multidisipliner bir anlayış ortaya çıkmıştır. Seramik sanatı da bu oluşumlardan etkilenmiş ve gelenekselliğin dışına çıkarak yeni arayışlar içine girmiştir. Seramik, malzeme çeşitliliği ve birçok üretim tekniği barındırdığından dolayı sanatçılar tarafından tercih edilmektedir. Tez çalışmasında seramik malzemenin enstalasyon sanatındaki yeri ve mekanla nasıl ilişki kurduğu araştırılmıştır. Birinci bölümde mekân kavramı açıklanmış ve mekânı sanat yapıtına dönüştüren sanatçılar örneklerle açıklanmıştır. Bunun yanında enstalasyon kavramı genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılmış, ortaya çıkışı ve geçmişten günümüze kadar olan gelişimi, sanatçıların mekân düzenlemeleriyle açıklanarak örnekler verilmiştir. İkinci bölümde ise seramiğin tanımı yapılmış, Dünya'da ve Türkiye'de seramiğin günümüze kadar gelişimi hakkında bilgi verilmiş, sanatçıların seramiği mekânda nasıl düzenledikleri örnek çalışmalar üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enstalasyon, Mekân, Seramik Malzeme, Sanat Nesnesi

ABSTRACT

Installation, which is the effective expression language of today's art, has become one of the practices of art with its emergence after the 1960s. With the Industrial Revolution, changes occurred in many areas and this situation was also reflected in art. With the advent of the ready-made concept, they used ordinary sheets of their components. They needed a space to exhibit their richness, which houses objects of daily use. The meaning that the artist attributes to the object and the involvement of the audience during this period revealed the concept of installation. A multidisciplinary approach has emerged in the art of installation, managed by many art workers such as painting, sculpture and ceramics. The art of ceramics was also influenced by these formations and entered into new searches that went beyond the traditional. Ceramic is preferred by its content because of its material structure and many production technologies. The place of the thesis consumers in the field of installation of ceramic products and how they relate to the space have been researched. The concept of the first building is explained, and its space is explained with frames that are transformed into a work of art. In addition, the concept of installation has been tried to be explained in general terms, the emergence and development from past to present are explained with the space arrangements of the artists and pictures are given. In the second region, the definition of ceramics was made, information was obtained about the existence of ceramics in the world and in Turkey, and how the artists arranged the ceramics in the space was tried to be explained through a case study.

Keywords: Installation, Space, Ceramic Material, Art Object

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu:

Seramik alanındaki malzeme çeşitliliği ve birçok farklı üretim tekniği sayesinde sanatçılar seramiği, enstalasyon çalışmalarında tercih etmişlerdir.1960' lı yıllarda ortaya çıkan enstalasyon kavramı, çağdaş seramik sanatının da etkili anlatım dillerinden biri olmuştur. Klasik sanat eseri anlayışında eserin son hali önemliyken, enstalasyon sanatında izleyici o anı deneyimlemektedir. Enstalasyon, sanatçının belirlediği mekânda ve o mekâna uygun seçilmiş nesnelere düzenlenmesi ile gerçekleştirilmektedir. Bu konu çağdaş sanatta seramiğe alternatif bir bakış açısı sunması bakımından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı:

Tez çalışmasında birçok disiplinden beslenen enstalasyon sanatının, seramik sanatında nasıl bir yer edindiği, hangi sanatçıların bunu yapıtlarına yansıttıkları, mekân olgusunun enstalasyon sanatıyla nasıl bir etkileşimi olduğu ve bunun sonucunda mekânın nasıl sanat nesnesine dönüştüğü araştırılmıştır.

Araştırmanın Kapsamı:

Araştırmanın ilk bölümünde, mekân kavramı genel hatlarıyla açıklanmış, mekânla varlık bulan sanat yapıtlarına örnekler verilmiştir. Enstalasyon sanatının tarihsel gelişim basamakları görsellerle açıklanmıştır. İkinci bölümde, seramiğin tanımı, tarihi gelişim süreci açıklanmış, enstalasyon çalışmalarında seramik malzeme kullanan sanatçıların eserlerine yer verilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi:

Bu çalışmada dergiler, kitaplar, makaleler ile gerekli literatür taraması yapıp okunmuş, konu bütünlüğüne sadık kalınarak görsel açıklamalarla sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEKÂN

1.1. MEKÂN KAVRAMI

Mekân kelimesinin kökeni Arapçadan gelmektedir. Mekân, var olma, varlık ve vücut anlamına gelen "kevn" sözcüğünden türemiştir. Mekân veya yer, geniş bir ifadeyle; insanla çevre arasında bir sınırı olan, içinde eylemlerin sürdürülmesine olanak sağlayan, boşluk ve gözlemci tarafından algılanabilen uzay parçası olarak tanımlanabilir. (Aslan vd 2015: s.139).

Mekânla ilgili felsefe terminolojisinde üç temel yaklaşım vardır:

1. Bir yerin mekân olabilmesi için, içinde insan ya da nesne olmaksızın varlığı dışında bir şeye ihtiyacı yoktur. Tek başına mekân olarak nitelendirilebilir.
2. Bir yerin mekân olabilmesi için bağıntı kurduğu bir şey (insan ya da nesne) olması gerekir.
3. Üçüncü mekân görüşü ise: ilk iki görüşün sentezidir. Mekân ve insan ya da nesne birbirini tamamlar ve inançları doğrultusunda (cami, kilise vb.) mekanlar oluştururlar. (Özdemir, 2011: s.64).

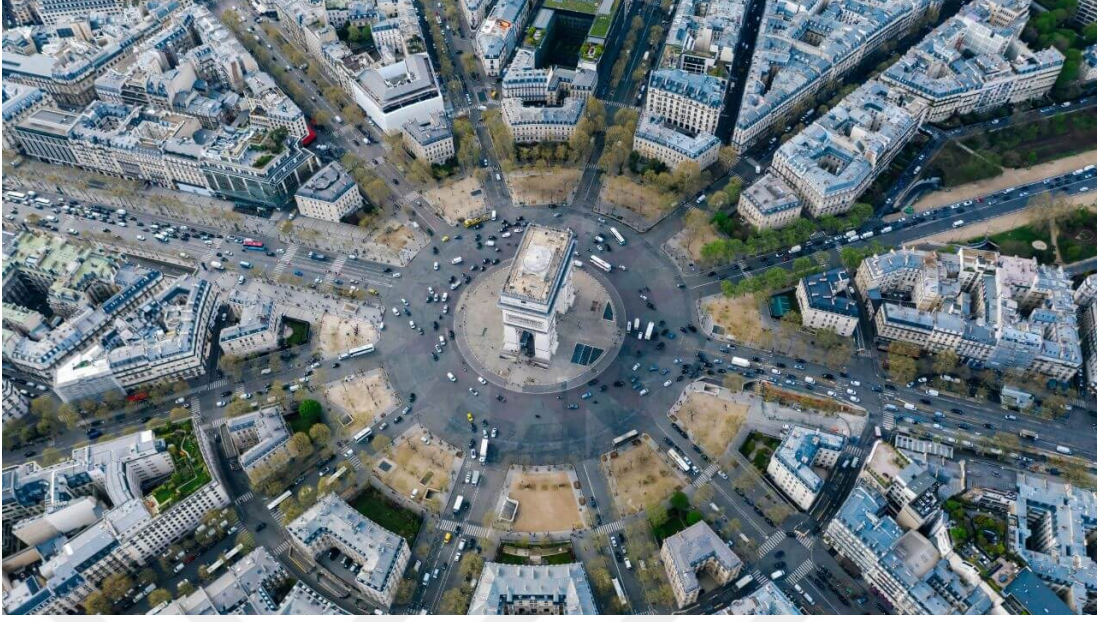
Mekân kelimesinin farklı anlamlara sahip olmasının belirgin sebeplerinden biri de, mekân algısının kişinin bireysel ve kültürel değerleriyle ilişkili olmasıdır. Bu doğrultuda mekânı Platon, Aristoteles, Heidegger ve Lefebvre gibi birçok filozof, kendi felsefî görüşlerini varlık anlayışları doğrultusunda ifade etmeye çalışmıştır. Mekân kelimesi Türk Dil Kurumu'na göre: "Yer, bulunulan yer, ev yurt ve uzay" anlamlarına gelmektedir. Mekân, geçmişten günümüze birçok farklı disiplinin konusu olması dolayısıyla, her disiplinin mekân tanımı farklıdır. Yine de mekân denilince ilk olarak mimari disiplin çerçevesinde algılanmaktadır. Mimari mekân: bir yerin fiziksel sınırlarla belirlenerek, dış çevreden ayrıldığı boşluktur ve mekân, bu sınırlar ve boşluk sayesinde anlamlı hale gelmektedir.

Antik çağda sabit, değişmeyen ve hep aynı boşluk anlamında kullanılan mekân, orta çağda "kap" anlamında kullanılmıştır. Platona göre nesnelere ve olaylar değişse de

mekân değişmez. Aristoteles'e göre mekân, madde ve form dışı olduğundan dolayı bu iki kavramın birlikte özdeşliğinden söz edilemez. Mekân Orta ağda Descartes'in geometrisiyle birlikte, hesaplanabilen bir forma dönüşmüştür. Mekânı üç boyutu ile (yükseklik, genişlik ve derinlik olarak) açıklamıştır. (Biol 2021: s.8-9; ner, 2018: s.5)

1960'lı yıllarda dünyada birçok sosyal hareketler görülmüştür. Buna bağlı olarak da mekân kavramı daha belirgin bir öneme sahip olmuştur. Henri Lefebvre, Martin Heidegger, David Harvey, Michel Foucault, Yi Fu Tuan, Edward Relph, Anne Buttimer, David Seramon gibi isimler yeni mekân kavramının önemli isimleri olmuştur. Lefebvre "Mekânın retimi" isimli kitabında felsefecileri řu şekilde eleştirmektedir: *"Filozoflar, soyut (metafizik) mekân temsillerini, diğerlerinin yanı sıra Kartezyen mekânı, mutlak, sonsuz, homojen (izotrop) olduğu için sadece sezgiyle kavranan tanrısal öznelik olan res extensa'yı oluşturarak, uçurumun derinleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Başlangıç dönemindeki felsefe gerçek mekânla -Yunan sitesi-siki ilişkiler kurmuş olduğundan ve sonra da bu bağ koptuğundan, bu duruma üzüntü duyulabilir. Yine de bu saptama, felsefeye, felsefi kavram ve anlayışlara başvurmayı engellemez. Sadece felsefeden yola çıkmayı engeller".* (Lefebvre, 2014: s.45).

Mekân toplumsal, coğrafi ve psikolojik olgulardan bağımsız değildir ve ancak üretme sürecinde doğa ve insan bir bütünlük içindedir. Yine de bu ikisinin üretimi arasında bazı temel farklar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, insanın üretiminin belli bir amaç doğrultusunda olmasıdır. Avcı, toplayıcılık ve tarım toplumuyla birlikte insanlar, temel ihtiyaçları sebebi ile (ev aleti, barınak, giysi vb) retmişlerdir. İnsan eli tarafından üretilen mekanlar, yaşamsal bir ihtiyaçtan doğarken doğa için aynı şeyden bahsedemeyiz. Bu durumda doğanın "kendiliğindenliği", insanın ise "amacı" içerdiği söylenebilir. Doğa tarafından oluşan mekanların aksine, insanın ihtiyaçları doğrultusunda üretilen mekanlar, toplumu şekillendirmeye başlar. Bu üretimlerin toplumsal ve kültürel ögelerinin yanında, tıpkı tabiatın üretim süreci gibi kendiliğindenliği içerir. Örneğin: Bir toplumda herkes tarafından bilinen bir meydana konulan bir eşme, belli bir zaman sonra bir mekâna ve kültürel bir değere dönüşür. Ya da güvenli bir geçişin sağlanması için inşaa edilen bir köprü, zamanla insanların buluştuğu, zaman geçirdiği yer haline dönüşür ve köprü kendini mekânlaştırarak, bilinçli amaçların dışında gerçekleşen bir yere dönüşür. (ner, 2018: s.8-9).

Görsel 3: Charles de Gaulle Meydanı, (1836). Fransa.

İnsanın ihtiyaçları doğrultusunda üretilen bir mekân da evdir. Bu konuda ünlü filozof Gaston Bachelard, "Mekânın Poetikası" isimli kitabında "İlk evrenimiz" diye anlattığı evler, mekânın içinde bulunduğu canlıları nasıl etkilediğine dair en iyi örneklerden biridir. Bachelard'a göre "*Ev, insanı gökten inen fırtınalara karşı olduğu gibi, yaşamında yaşadığı, fırtınalara karşı da ayakta tutar. Aynı zamanda hem beden ,hem ruhtur. İnsan varlığının ilk evrenidir. Üstünkörü metafiziklerin öğrettiği gibi, insan "dünyanın ortasına bırakılmadan önce", evin beşiğine yatırılır. Kurduğumuz düşlerde evi her zaman bir büyük beşik olarak düşünürüz. Somut bir metafizik öğretisi bu olguyu, bu basit olguyu bir yana atamaz.; öyle ki, bu olgu bir değerdir; düş kurmalarımızda dönüp dönüp geldiğimiz önemli bir değer. Varlık, hemen bir değer niteliği kazanır. Yaşam güzel başlar; evin kucagında kapalı, korunmuş, sıcacık.*" (Bachelard, 1996: s.35).

Sanatçı Erwin Wurm, yaşadığı evi, toplumsal ve kültürel yaşamı barındıran, ev içi ilişkilerini, işlevi ve anlamını bir imge olarak sanat eserlerine dönüştürdüğü enstalasyon çalışması gerçekleştirmiştir Bu çalışma sanatçının yaşadığı evin, izleyici-nesne-mekân bağlamında, çocukluktan itibaren anıların muhafaza edildiği, bellek-mekân olarak sıkça karşılaştığı, yaşadığı görüntülerden oluşmaktadır. Erwin Wurm'un "Narrow House" adlı enstalasyon çalışması, sanatçının çocukluk dönemindeki

toplumsal hayatın, ev kavramı üzerindeki etkilerini gösterdiği bir çalışmadır. (Barlas, 2019: s.99).

Görsel 4: Erwin Wurm, "Narrow House / Dar Ev". (2010). Fransa.

1.1.1. Mekanla Varlık Bulan Sanat Yapıtları

Mekân sınırları olan, nesnelere ve nesnelere arasında boşluğu da içine alan bir bütün olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre mekânın sadece doluluktan ibaret olmadığı, boşluğu da kapsadığı görülmektedir. Mekânda süreklilik vardır. Yani sınırları içinde hareket ettikçe algılanır. Bu süreklilik algılayıcının hareketiyle doğru orantılıdır. (Güler, 2014: s.40)

Kişinin kendisi ve gördüklerinin birbirlerine göre konumlarının belirlenmesiyle mekân algısı oluşur. Örneğin, bir odada bulunan taban, tavan, duvarlar ve eşyalar mekânı tanımlar. Oda bir iç mekandır ve mekânlar hacim diye adlandırılır. Daha doğru bir anlatımla, tanımlanmış mekân=hacim diye anılır. Dış mekânın sınırlayıcıları ve/ya

da tanımlayıcıları ise, toprak, ağaçlar, bitki örtüsü, su birikintileri, yapılar vb.dir. (Şenyapılı, 2003: s.37-38).

Deneyimlenen mekân, algılarımız yardımıyla zihnimizde imgeye dönüşür. Birey daha çok boşluk içindeki objelere odaklanır. Genellikle bina, pencereler, çatı, masa, koltuk gibi nesnelere görürüz. Oysa mekân algısı duyu yardımı ile edinilir ve fiziksel olarak algılanması (koku, doku, sıcaklık) ile ilişkilidir. Mimari bir yapıyı deneyimlemek, algısı açık bir insan için görsel ve kinestetik bir durumdur ve bazı durumlarda koklama ve dokunma duyusu görme duyusundan daha çok algılanabilir. Algı, duyu organları yardımıyla uyarılma sonucu nesnelere kavranmasıdır. Genel bir ifadeyle fiziki, nörolojik, bilişsel bileşenleri de barındıran bir süreci ifade eder. Algı bilinç temelli olup, imgenin meydana gelmesinin algılamaya bağlı olduğu sonucuna varırız. Descartes'in mekân görüşüne göre: mekânı maddeyle özdeşleştirirken, gerçekte nesnenin mekândan bağımsız olmadığını savunmuştur.

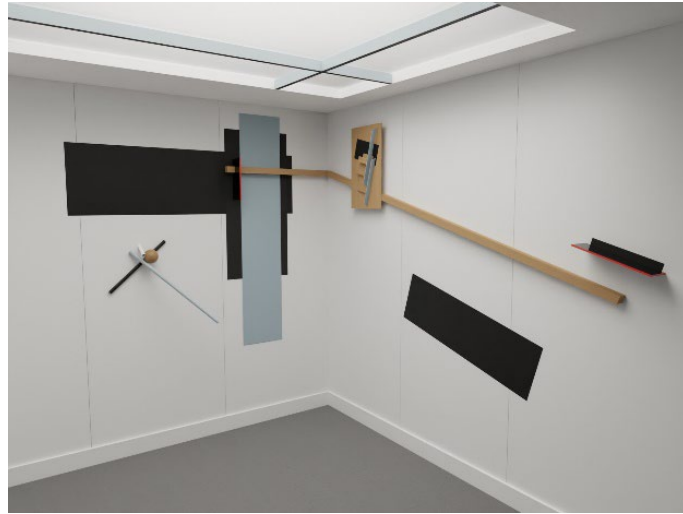
Duyumsal süreç, mekânsal deneyimler sürecinde gerçekleşir ve uyarılar karşısında fizyolojik veriler barındırır. Mekânsal algının bir diğer süreci olan zihinsel süreçte, mekâna dair belleğimizde kalan bilgilere bağlı olarak, mekânın tekrar yaşanması söz konusudur. Mekân önce duyumsal olarak, daha sonra da zihinsel olarak algılanır. Mekân algısı, kişinin kısa veya uzun süreli deneyimler sonucu mekânın hatırlanması ile ilgilidir ve bu deneyime göre değişir ve gelişir. (Uysal, 2009: s.7-9).

Sanatçı için mekân, her dönem önemli bir unsur olmuştur. Sanatın kapladığı alan, mekânın varlığıyla paralellik göstermektedir. Bu noktada sanat mekânla değerlendirilmelidir. Mekân tek başına bir varlık olarak düşünülürse, sanatçı için 20.yy'da mekânın giderek belirsizleşmesi, sanatçının daha esnek olmasına olanak tanımış, mekân artık araç değil amaç konumuna dönüşmüş, sanat eserini kaplayan boşluk değil, sanat eserinin bizzat kendisi olma yönünde ilerlemiştir. Mekân bağlamında günümüz sanatının diğer dönemlerden farkı: sanatın içinde işlediği uyum ile günlük yaşama ait olan mekanlar arasındaki geçişliliğidir. Geleneksel ve çağdaş sanatın mekânla ilişkisi farklıdır ve sanat eseriyle mekân arasındaki geçiş en önemli farklılıklardandır. Mekân sanat eserini içeren bir yer iken, bazen hayatımızda yer edinen bir sanat eseri olabilmektedir. Bu sebeple mekândan sanata bir geçişlilik söz konusudur. (Çetintürk, 2017: s.11-12).

El Lissitzky, 20. yüzyılda avangart sanat akımlarıyla birlikte, resim-mekân ilişkisini sorgulamış, iki boyuttan üç boyutlu mekân düzenlemesine geçmiştir. El Lissitzky sergileme alanını, eserlerin yan yana sergilendiği bir depo değil, mekânla bütünleşen bir bütün olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur. Çalışmasında mekânları: renkler, düzlemler, küpler, kürelerle düzenleyerek mekân ile nesne arasındaki bütünlüğü sağlamıştır. Sanatçı, soyut çalışmasını "Proun Room" adını verdiği, üç boyutlu mekân çalışması olarak gerçekleştirmiştir. Sanatçı bu çalışmasında, resim sanatıyla mimarlık arasında bir bütünlük oluşturmak istemiştir. (Çiçek ve Kaya 2016: s.13; Solmaz Erçel 2019: s.9).

Görsel 3: El Lissitzky'nin soyut resmi

Görsel 4: El Lissitzky ." Proun Odası". (1923). Berlin.

Marcel Duchamp, Paris’te "Exposition Internationale du Surréalisme" sergisinde "1200 Çuval Kömür" ve "1 Mil Sicim" adlı enstalasyon gerçekleştirmiştir. Sanatçı bu çalışmalarında mekânı sorgulamış ve sergileme mekanını "nötr olmayan" bir alan olarak görmüştür. Marcel Duchamp bu enstalasyon çalışmasında, galerinin tavanından bir pencere açarak izleyiciye kömür çuvallarının olduğu karanlık mekânda ellerine fener vermiştir. Sergi alanındaki mekânın sorgulanmasıyla yaptığı bir meydan okumadır. (Süzen, 2010: s.149).

Duchamp galeri mekanını: tavanı zemin, zemini de tavan olarak kullanarak izleyici tepetaklak etmiştir. Yerde bulunan soba ise, içinde ateş yakılmasına izin verilmeyince, avize haline getirilmiş ve sanatçı içine ampul koymuştur. Tavanda bulunan 1200 çuval kömür ve altında onu yakacak mangal vardır. Bu şekilde kütleyi enerjiye ve küle dönüştürmektedir. Duchamp, galerinin kapılarını da tasarlayarak döner kapı yapmış ve izleyicinin başını döndürerek tam anlamıyla ters yüz etmiştir. (O’Doherty, 2019: s.89).

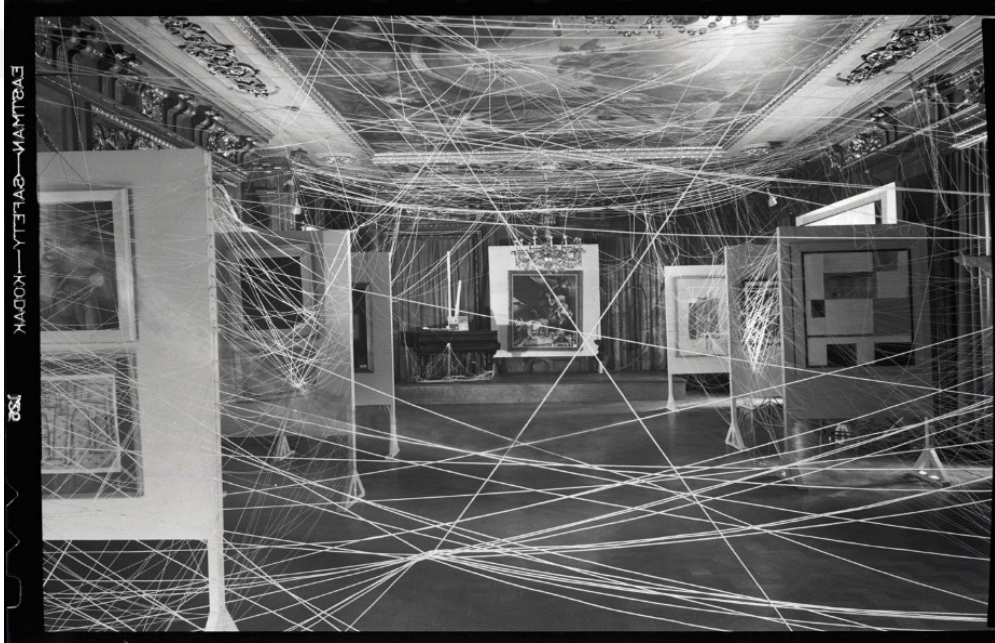

Görsel 5: Marcel Duchamp. "1200 Çuval Kömür." (1938). New York.

1942 yılında, savaş esirleri yararına New York’ta bir sergi düzenlenmiştir. Serginin adı "Düzenlenen Sürrealizm’in Başvuru Belgeleri"di. Tasarımcı Elsa Schiaparelli, Duchamp’tan ekonomik bir yerleştirme düzenlemesini istemiştir ve bunun üzerine Marcel Duchamp ucuz bir malzeme olan ipi seçmiştir. On altı mil uzunluğunda bir ipin, sadece bir milini kullanılarak tüm galeriyi ağ şekilde sarar.

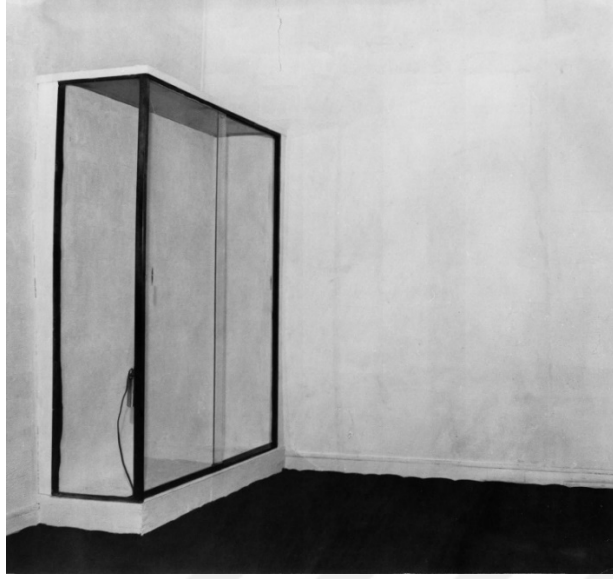
Sanatçı bu enstalasyon çalışmasında, sergiye katılan diğer sanatçıların da eserlerinin üzerini örter ve izleyicinin mekâna giriş çıkışını engeller. (Kalkan Erenus, 2012: s.122).

Duchamp bu enstalasyon çalışması ile sanat eserlerinin görülmesini engellemiş, izleyici ve sanat eseri arasındaki geleneksel ilişkiyi ortadan kaldırarak Dadaist bir tutum sergilemiştir. Bu çalışma ile sanatçı, aslında sürgün edilmiş sanatçıların dışlanmışlığını, sergi alanındaki izleyicinin de iplerle engellenerek, izleyicide empati oluşturmak istemiştir. Bu sayede sergide yer alan diğer sanatçıların da eserlerinin iplerle örülmesine neden izin verdiği düşünülebilir. (Vargün, 2021: s.62).

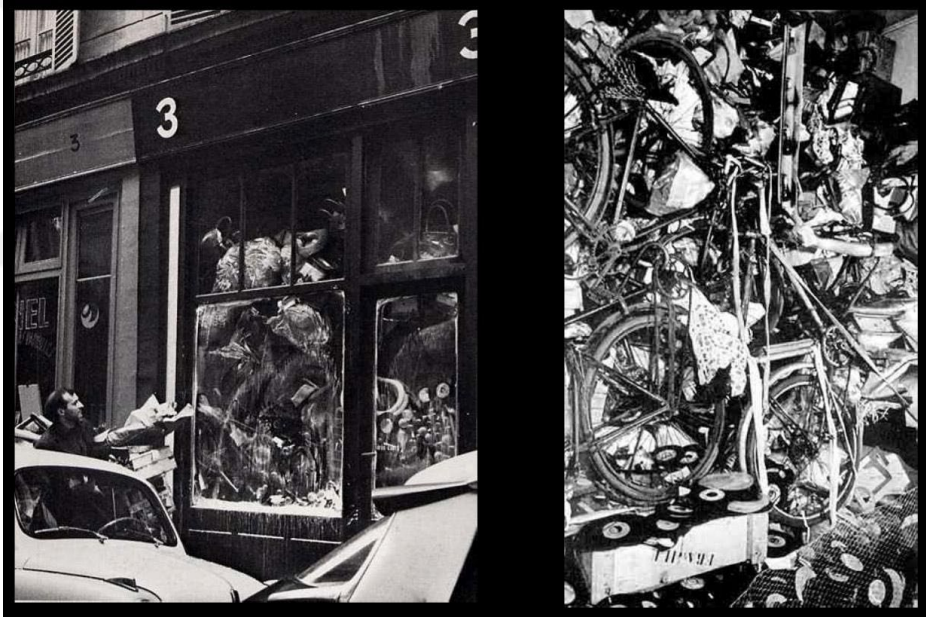

Görsel 6: Marchall Duchamp. "Mil Uzunlukta İp." (1942). New York.

Bazı tanımlara göre boşluk ve doluluk kavramları mekânın kendisini oluşturur. Paris'te bulunan Iris Clert Galerisi, iki önemli düzenlemeye ev sahipliği yapmıştır. İlki Yves Klein'in, galerinin içini tamamen boşalttırarak galeri duvarlarını beyaza boyadığı "Boşluk" çalışması, ikincisi ise Arman tarafından galerinin içini yığıntı çöplerle doldurduğu "Dolu" isimli çalışmasıdır. Her iki çalışmada mekânın kendisi sanat eseridir. Artık mekânlar sanat eseriyle sınırlı kalmayıp sanat yapıtına dönüşmüştür. (Tuğtağ, 2018: s.108).

Görsel 7: Yves Klein. "The Void/Boşluk" (1958). Galerie Iris Clert/Paris.

Görsel 8: Arman, Dolu. Iris.(1960). Clert Gallery, Paris.

Daniel Bruen'in dev sütunları oldukça tartışma konusu olmuştur. "Buren'in Sütunları" adlı enstalasyon çalışması, geleneksel sanat anlayışını yıkmış, sütunları mekânın bir parçası haline getirmiştir. 1986 yılında yapılan bu enstalasyon çalışması ile sanatçı, Palas Royal' ı yeniden canlandırmıştır. (Şenel Özayten, 2017: s.3242).

Görsel 9: Daniel Buren. "Buren's Columns". (1986). Palais Royal, Paris.

Ayşe Erkmen, mekânın yapıtın değeriyle ilgili olduğunu savunarak, asıl önemli olanın mekân olduğu görüşündedir. Bununla ilgili sanatçının birçok sergi ve enstalasyon çalışmaları bulunmaktadır. Mekânın sanat yapıtına dönüşümünü, neyin sanat nesnesi olup olmadığını sorguladığı çalışmalarında; heykel, ışıklı yazı, mekânın üzerine yazılar yerleştirme gibi yöntemlere başvurmuştur. Bu çalışmalardan biri de sanatçının 1989 yılında gerçekleştirdiği "Bu Sergi İçin Bir Kompozisyon" adlı enstalasyonudur. Bu çalışma, sergiye ait geçici bir iştir. Farklı bir mekânda tekrarlanamaz. Enstalasyon çalışmasında, sanatçı malzeme olarak havalandırma kapağını kullanmıştır. On altı adet kapağı yan yana dizerek duvara asmış, kapakları tıpkı bir tuval yüzeyi gibi kullanarak, geleneksel sanat anlayışına meydan okumuştur. (Çoşkun Onan, 2017: s.42).

Görsel 10: Ayşe Erkmen."Bu Sergi İçin Bir Kompozisyon". (1989). İstanbul.

1.2. ENSTALASYON KAVRAMI

Fransızca kökenli l'installation kelimesi, İngilizce kaynaklarda installation adıyla dilimize enstalasyon ve yerleştirme olarak geçmiştir. Günümüzde sanatçılar tarafından tercih edilen enstalasyon sanatında önemli unsur, mekân ile nesnenin birbirinden ayrı düşünülmemeyip izleyicinin de sürece dahil olmasıdır. Gündelik sıradan bir nesne, sanatçının nesneye yüklediği anlam ile sanat yapıtı haline dönüşmektedir. Bir diğer önemli nokta: mekâna yerleştirilen nesnelerin hangi amaçla ve şekilde yerleştirildiği yani birbirleri arasındaki ilişkidir. Enstalasyonlar hem açık alan (arazi, sokak, köprüler vb.), hem de kapalı alanlarda (galeri, tarihi bina, sanat müzeleri vb.) yapılabilir. (Renkçi Taştan, 2016: s.472; Öçalın, 2007: s.24; Yeşiloğlu, 2009: s.67).

Kabaca enstalasyon sanatı, izleyicinin sanatın içine fiziksel olarak girdiği, kavramsal sanat pratiklerinde var olan üretim, çalışma biçimi ve gündelik sıradan nesnelerin belirlenen mekânda düzenlenmesiyle oluşan sanat anlayışıdır ve bu genellikle tiyatral, sürükleyici veya deneysel olabilmektedir. Geleneksel şekilde sergilenen duvar resimleri dahi bu tanıma girmektedir. Fakat bir sanat enstalasyonu ile enstalasyon sanatı arasında ince bir farklılık vardır. 1960'lı yıllarda enstalasyon kelimesini, sanat dergileri bir serginin düzenlenme şekli olarak tanımlamıştır. O zamandan beri bu sanat eserlerinin enstalasyonu ile enstalasyon sanatı daha karmaşık

bir hal almıştır. Fakat her ikisinin de ortak noktası, izleyicinin nesnelerin yerleştirilmesi konusunda farkındalığı yükseltme arzusudur.

Sanatın enstalasyonunda, bireysel sanat çalışmaları birinci sıradayken; enstalasyon sanatında kullanılan mekân, nesnelerin nasıl konumlandırıldığı gibi detaylar birinci sırada gelmektedir. Enstalasyonun geleneksel sanatlardan farkı, izleyiciye doğrudan gerçek bir varlık gibi sunulmasıdır. Enstalasyon sanatı birçok disiplinden beslenen, izleyicinin tüm duyularını kullandığı, onları sanatın bir parçası haline getirdiği bir alandır. (Bishop, 2005: s.6; Toluyağ, 2020: s.103-104).

Enstalasyon sanatı: nesnelerin ve mekânın toplamının sanat eserini oluşturduğu, nesnenin yerleştirilmesi ve düzenlenmesini içeren sanat uygulaması ve aynı zamanda sanatçı, izleyici ve sergi kurumları ile karşı karşıya gelen üç boyutlu bir formdur. Her ne kadar 'müdahale', 'iç mekân sanatı', 'atmosfer oluşturma', 'etkinlik' gibi kelimelerle kullanılmaya başlansa da her biri birbirinin yerine kullanılabilir. Enstalasyon sanatçısı, düzenlemeyle ilgili olarak malzemenin nereye ve ne şekilde kurulacağını, tekrar düzenlenip düzenlenemeyeceği gibi unsurları sağlar. Hazırlık aşamasından sergilenme anına kadar olan her şey anlatılmak istenen meseleyi ortaya çıkarmaktadır. Bu eser ne hakkında? Sorusunu değil, ben nasıl duygular içindeyim? sorusunun cevabı aranmaktadır. (Sarna ve Soni, 2015-2016: s.72; Oliveira, 2005: s.2).

1.2.1. Enstalasyonun Gelişim Süreci

1960'lı yıllarda ortaya çıkan enstalasyon sanatı, arazi sanatı, kavramsal sanat gibi akımları etkileyen dada sanatçıları; geleneksel malzeme ile hazır nesne arasındaki sınırları kaldırarak bir kırılma noktası oluşturmuş, gelecek akımlara özgürlükçü bir yapı bırakarak, sanat eserinin ne olup olmadığı konusunu tartışmaya açmışlardır. Marcel Duchamp'ın "çeşme" adlı eseri ters çevrilmiş bir pisuardır ve 2004 yılında sanat uzmanları tarafından tüm zamanların en etkileyici eseri seçilmiş ve bu eser ile sanat tarihinde bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Duchamp'ın bu eseri hem burjuva değersizliğine bir saldırı olması bakımından, hem de hazır yapım bir nesneden sanat eseri olabilir mi? Sorusu ile sanat dünyasında büyük bir etki yaratmıştır. Duchamp, bir pisuarı baş aşağı çevirerek R.MUTT ismiyle imza atıp New York'ta bir galerideki sergiye bu pisuarı göndermiş ve sıra dışı

bulunarak sergilenmemiştir. Üzerindeki imzanın adıyla hiçbir bağlantısı yoktur. Almanca' da fakirlik anlamına gelen R.Mutt, ismindeki R'nin Richard'dan geldiği ve 'rich' kökünün de zengin anlamına gelmesi eserdeki ironiyi düşündürmektedir. (Yavuz, 2019: s.18; Huntürk, 2016: s.252; Yıldız, 2016: s.14).

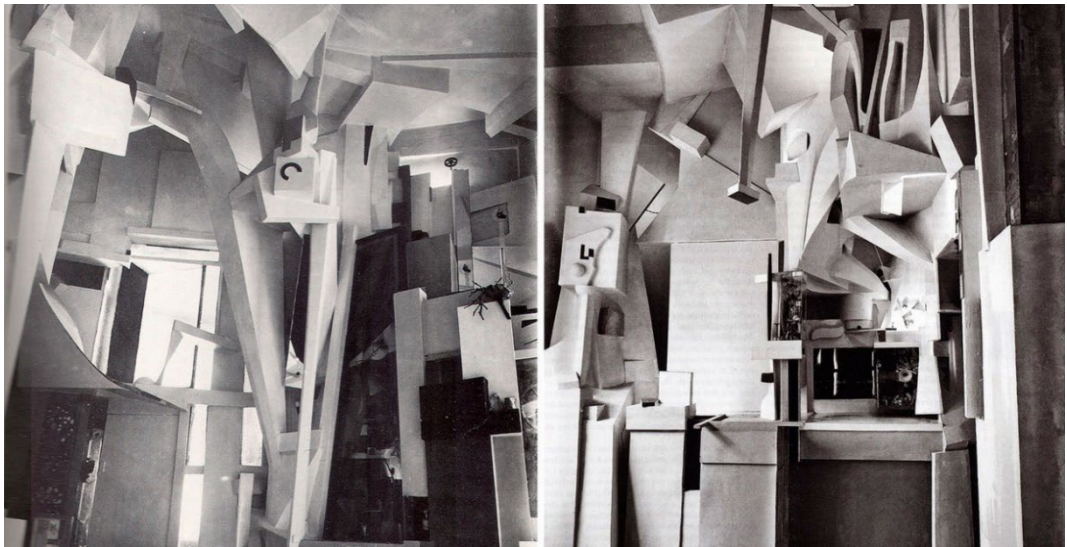
Görsel 11: M. Duchamp, Pisuvar (1917). New York.

Rus konstrüktivizminin önemli temsilcilerinden Vladimir Tatlin enstalasyon çalışmasında, cam, ahşap, karton gibi atık malzemeler kullanmış, "gerçek malzeme, gerçek mekân" fikriyle bu çalışmasını yapmıştır. Eserlerinde mekân somut bir unsurdur. Kütleli ortadan kaldırarak, iç hacmi görülebilen heykeller üretmiştir. İzleyici, somut bir mekânda gerçek malzemelerle baş başa kalmıştır. Sanatçının en ünlü eseri, Sovyet Devrimi'ne olan inancın simgesi olarak tasarladığı "Üçüncü Enternasyonal Anıtı" çalışmasıdır. Yapı, spiral şeklinde olup; yapının içindeki silindir, küp, küre biçimli odaların farklı hızlarda dönerek dikey ekseninde, farklı boşluklar oluşturmak amacıyla tasarlanmış önemli bir kinetik mimari örneğidir. Ancak dönemin olanakları elvermediği için dev kule maketiyle sergilenmiştir (Yelkenli Madencioğlu, 2020: s.45).

Görsel 12: Vladimir Tatlin. "Üçüncü Enternasyonel Anıtı. (1919). Rusya.

Kurt Schwitters'ın 1923'te başladığı "Merzbau" isimli enstalasyon çalışması, 1943 yılında savaş yüzünden yıkılmıştır. Schwitters eserlerini Almanya, Norveç ve İngiltere'de oluşturmuş fakat üçüncü eseri savaş nedeniyle tamamlanamamıştır. "Merzbau" eserinin çıkış noktası, savaş döneminde mücadele eden toplumdaki arta kalanlarla, karmaşık düzenden yeni bir düzen yaratmaktır. (Sezer Yavuz, 2019: s.17).

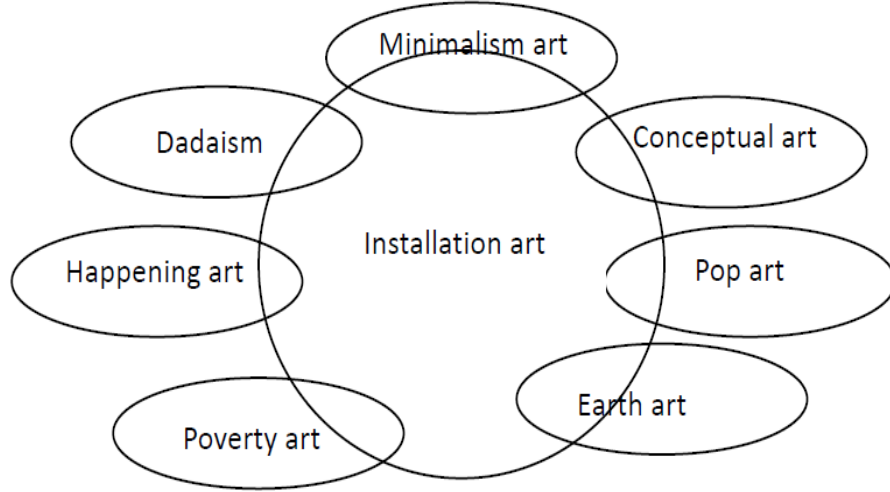
Görsel 13: Kurt Schwitters. "Merzbau". (1923 tarihinden 1937 yılına kadar sürede inşa edilmiştir). Norveç.

Duchamp'ın ölüm döşeginde ortaya koyduğu başyapıtı "Given" adlı çalışması, sanatçının uzun yıllar gizlilikle çalıştığı hem kadın imgesi, hem de düzenlemenin kurgusu açısından önemli bir farkındalık yarattığı bir çalışmadır. Sanatçı izleyicinin sadece kapıdan bakarak görebildiği, görsel olan imgeyi iki boyutlu bir çalışmadan çıkararak kapı deliğinden izlenen bir imgeye dönüştürmüştür. Sanat yapıtına doğrudan bakmaya alışkın izleyici çalışmanın bir parçası olmuş ve eski, ahşap bir kapıya yaklaşp kapıda teatral bir sahnenin ortaya çıktığı bir gözetleme deliği keşfetmektedir. Ön planda kırık bir tuğla vardır. Duvar parlak bir şekilde aydınlatılmış kırsal bir manzaraya açılır ve arka planda bir şelale ve cinsel organları görülecek şekilde bacakları açık, kısmen görünen çıplak bir kadın vardır. Bu çalışma 50 yıl önce yürütülen, ("Çıplak Gelin")'in bir tekrarı olduğunu ve kadının bir nesne olarak görülmesine tepki olarak yapıldığını düşündürmektedir. (Pritikin, 1990: s.638-639; Üstel Arı, 2019: s. 325; Topcuoğlu, 2018: s.142).

Görsel 14: Marcel Duchamp "Given: 1. The Waterfall, 2. The Illuminating Gas.". (1946-1966). Philadelphia Sanat Müzesi

Sanat eserleri 15.yy.dan 19 yy. kadar çoğunlukla burjuva sınıfının saraylarında üretilmiş ve bu durum sanatçıların zaman içerisinde yeni mekanlar oluşturmalarına zemin hazırlamıştır. 20.yy.'ın başlarında fütürizm ve dada akımı, enstalasyon kavramının oluşmasında etkili olmuş, bunun yanında enstalasyon sanatı: minimalizm, arazi sanatı, kavramsal sanat gibi birçok akımla benzerlik göstermektedir. (Çetintürk, 2017: s.13; Gençler, 2022: s.5).

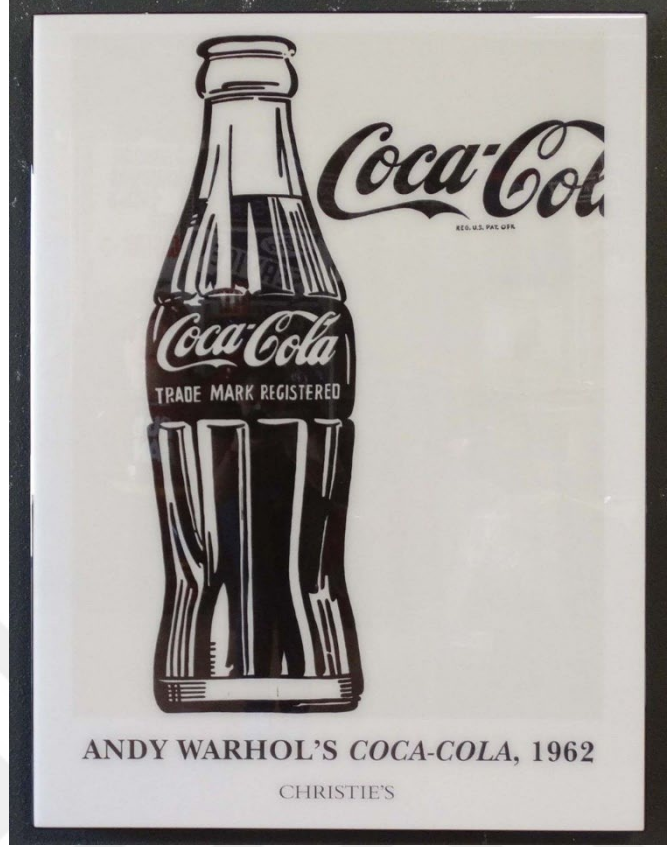
Görsel 15: Enstalasyonun Gelişimini Etkileyen Sanat Akımları

1.2.1.1. Pop Art

Pop art yirminci yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış bir sanat akımıdır. Aynı dönemlerde, Amerika ve İngiltere’de birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkmıştır. I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra Amerika'nın ekonomisinin tüketici toplumuna dönüşmesiyle bir patlama yaşanmış, hızla gelişen ekonomi, toplumsal değerlere önem vermeyen bir nesil de beraberinde getirmiştir. Bu durum sanat dünyasına da yansımıştır (Tunç, 2003: s.114).

Amerikalı pop art sanatçısı Andy Warhol, çalışmalarında günlük tüketim ürünlerini kullanmış, kendine özgü tarzıyla pop art sanatının öncülerinden biri olmuştur. Film yapımcısı, yazar, yönetmen ve tasarımcı olan sanatçı tüketime olan ilgiyi keşfetmiş, çalışmalarında Amerikan kitle pazarını ele almış, ticari kısmını güzel sanatlara döndürmüştür. Bu çalışmalar ile sanatçı geleneksel sanat anlayışını tümünden değiştirmiş, tüketim ürünlerinin sanatsal bir duruma dönüşümünü göstermiştir. (Topaçoğlu ve Ünal, 2021: s.141).

Arthur Danto, Andy Warhol’un Brillo Kutuları için: "Platon, bunlar arasında yatakların resimleri ile yataklar arasındaki gibi bir ayrım yapamazdı. Aslına bakılırsa, Warhol kutuları basbayağı iyi birer de marangozluk eseriydi. Bu örnek, insanın sanat ile gerçeklik arasındaki farkı salt görsel bağlamlarda kavrayamayacağını ya da ‘sanat yapıtı’nın anlamını örnekler aracılığıyla öğretmeyeceğini açık bir biçimde ortaya koyuyordu." Söyler. (Danto,2010: s.158).

Görsel 18: Andy Warhol. Coca Cola (1962). Whitney Museum of American Art, New York.

1.2.1.2. Minimalizm

Minimalizm, 1960'lı yıllarda Soyut Dışavurum'a tepki olarak bir grup sanatçı tarafından ortaya çıkmıştır. "Ne görüyorsan, odur; ötesi yoktur." İfadesini savunmuşlardır. Minimalizm, enstalasyon sanatı, kavramsal sanat, arazi sanatı gibi birçok akımla ilişkilidir. Başlarda "ABC Sanatı", "Retçi Sanat", "Soğuk Sanat", "Dizisel Sanat" gibi isimlerle ifade edilmiştir. Minimalizm de tıpkı pop art gibi, hızlı tüketim karşısında insanların yalnız, stresli oluşuna karşın insanları sakinliğe yönlendirmek için ortaya çıkmıştır. Minimalist sanatçılar, izleyici ve yapıt arasında kişiliğe odaklanmadan sadece yapıtın odak noktası olmasını istemişlerdir. Yanılsamaya yer vermeden, sadece bir şeyin görüldüğü gibi olması gerekliliğini savunmuşlardır. (Akgün, 2019: s.22).

1959'lu yıllardan 1970'li yıllara kadar etkili olan minimalizm akımında, Sol LeWitt, Donald Judd, Robert Morris, Richard Serra, Carl Andre gibi sanatçılar minimalist tarzda eserler üretmişlerdir. Donald Judd plastik, pleksiglas, çelik gibi

malzemelerden oluşturduğu geometrik formlardan eserler üretmiştir. Minimalist sanatçılar eserlerini, geleneksel üretim tekniklerinin aksine yontarak, yapıştırarak değil bir araya getirilerek üretmişlerdir. (Şen, 2021: s.3).

Görsel 19: Donald Judd." İsimsiz". (1969). Guggenheim Müzesi

Minimalizmin en önemli özelliğinden biri izleyicinin mekânı keşfetmesi ve eserin mekândan bağımsız olmamasıdır. Günlük kullanım malzemelerinin artmasıyla birlikte sanatçılar eserlerine bu malzemeleri dahil etmiş ve mekanla bütünleşmesini sağlamıştır. Richard Serra enstalasyon çalışmasında,büyük ebatlarda ürettiği metal heykellerle labirentler oluşturmuştur. (Karaca, 2020: s.342).

Görsel 20: Richard Serra. "An Meselesi". (2005). Guggenheim Müzesi.

Minimalizmin önemli sanatçılarından Robert Morris, basit geometrik formlar kullanarak, izleyici ve eser üzerinden etkileşim kurmuş, tekrarlanan geometrik formlarla heykellerini üretmiştir. (Karahana, 2015: s. 22).

Görsel 21: Robert Morris. "Levha Platform". (1963). New York.

Minimalist sanatçıların eserleri, mekanla bütünleşmiş durumda olup eserler sadece resim ya da heykel değil tek başına nesne konumundadır. Sol LeWitt, canlı renklerle boyanmış grafiksel çalışmaları ve pürüzsüz kübik formları ile ön plana çıkmaktadır. (Döl, Avşar s:8).

Görsel 22: Sol LeWitt. Duvar Resmi. (1968). Modern Sanat Müzesi, New York.

Görsel 23: Sol LeWitt. "İki Açık Modüler Küp". (1972). New York.

Görsel 24: Dan Flavin. "The diagonal of May 25". (1963). New York.

Yapıtlarında hazır florasan ışık tüplerini kullanan Dan Flavin, kullandığı tek çeşit malzemeyi sergi mekanının bir parçası haline getirmiş minimalist tarzda eserler üreten bir sanatçıdır. İlk denemelerinde boyalı tuvalerin köşelerine yapıştırdığı florasan tüplerine "ikonlar" adını vermiş ardından 1963'te kendi stüdyosundaki duvara 45 derecelik açıyla florasan tüpünü asarak sekiz fitlik çizgi oluşturmuştur. Bu çalışmayı Brancusi'ye adanmış ve yapıta "The diagonal of personal ecstasy (the diagonal of May 25, 1963)" ismini vermiştir. Yapıtın asıl etkisi mekânsal olsa da tüpün uzunluğu ve inceliği bir çizgiyi anımsatmaktadır ve tek renk ışık kullanıldığı bu çalışma monokromları da çağrıştırmaktadır. Bu çalışmada geometri, şekil, renk, ışık ve mimari elemanlar resimsel etkilerle bir bütünlük oluşturmuştur. (Salomon, 2014: s.963; Ataseven, 2012: s.89).

"Modernist biçimci anlayışların bir devamı gibi görünen, öte yandan mekâna ve izleyiciye yönelik farklı tavrıyla modernist anlayışı tersyüz eden Minimalizm akımı, mekânın kendisini 'sahneleştiren' çeşitli örneklerle 1960'larda 'beyaz küp' ün kabuğunun kırılmasındaki önemli etkenler arasındadır. Amerikalı Minimalist Carl Andre'nin 'heykel' kavramının sınırlarını genişleten yapıtlarıyla ilgili, "Heykellerimi kalıba dökerek ya da yontarak yapmıyorum. Aksine, heykelin kendisini mekânın yontulması olarak görüyorum, mekânı şekillendirmek için kullanıyorum" sözlerini, mekâna yönelik bu algısal dönüşümün bir işareti saymak mümkündür". (O'Doherty, 2019: s.10).

Görsel 25: Carl Andre. "Eşdeğer VIII". (1966).Tate Modern, Londra.

1.2.1.3. Kavramsal Sanat

1960'lı yıllarda ortaya çıkan kavramsal sanat, düşüncelerini uygun malzemelerle ifade eden sanatçıların eserleri için kullanılmaya başlanmıştır. Kavramsal sanat terimi ilk kez Clement Greenberg tarafından, ardından Joseph Kosuth'un editörlüğünü yaptığı Art&Language dergisinde farklı referanslarla kullanılmıştır. Kavramsal sanat Avrupa ve Amerika'da "Sanatta Yıkım" sempozyumundan sonra hızlı bir şekilde yayılmıştır. (Artan Oskay, 2018: s.804).

Düşüncenin yapıta dönüşmesi Marcel Duchamp'ın pisuar eseriyle başlamış olup, sanatın anlamı farklı bir boyuta taşınmıştır. Sol Le Witt kavramsal sanat terimini, ART FORUM dergisinde kullanmış, yayınladığı yazısından sonra çokça kullanılan bir terim haline gelmiştir ve bu terim dönemin bütün alternatif ifade biçimlerini karşılamıştır. LeWitt bu yazısında verilmek istenen düşüncenin ve kavramın, asıl sanatı oluşturan şey olduğunu, uygulamanın formaliteden ibaret olduğunu ifade etmiştir. Sol LEWitt' in yanı sıra Joseph Kosuth' da kavramsal sanatı sorgulamıştır (Koca, 2017: s.98).

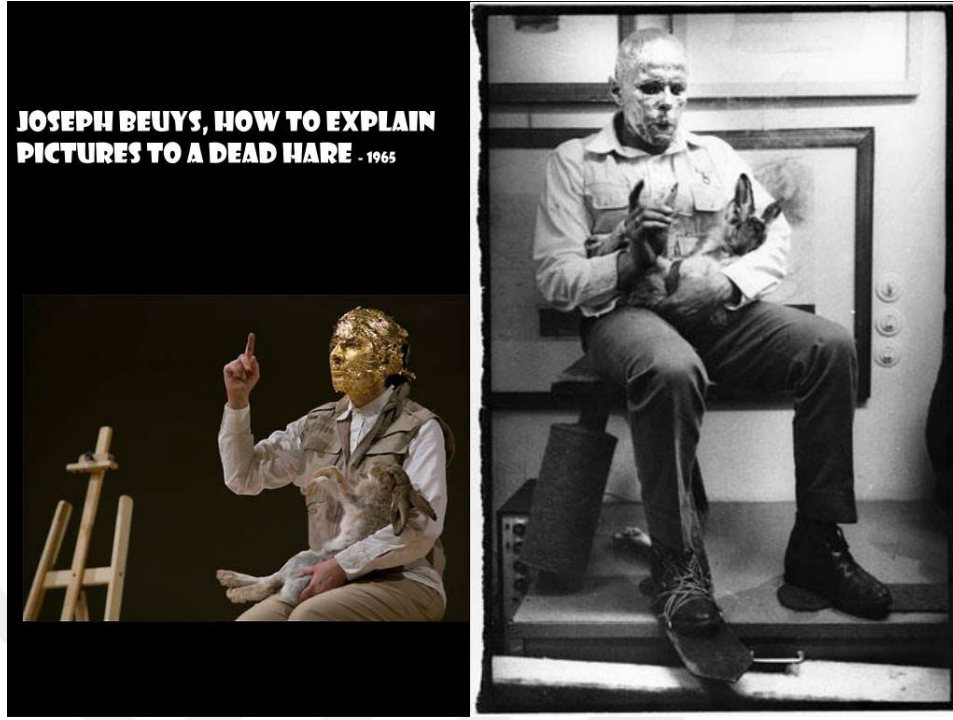
Joseph Kosuth, görsel deneyimi sanatın dışında tutup "dil yoksa sanat da yoktur" ifadesini savunmuş, görsel deneyimi dışlamıştır. Ona göre sanat, Duchamp'tan önce ve Duchamp'tan sonra olarak ikiye ayrılır. 1965 yılındaki "Bir ve Üç Sandalye" adlı çalışmasında, sandalyenin kendisi, fotoğrafı ve açıklayıcı tanımını ile dilden kavrama uzanan süreci sorgulamıştır. Geleneksel sanat kavramı Duchamp'la birlikte bitmiş, sanatçının 'sanat kuramı' alt yapısıyla hareket etmesi gerektiğini savunmuştur. (Antmen, 2009: s.196).

Görsel 26: Joseph Kosuth, "Bir ve Üç Sandalye". (1965). Modern Sanatlar Galerisi, New York.

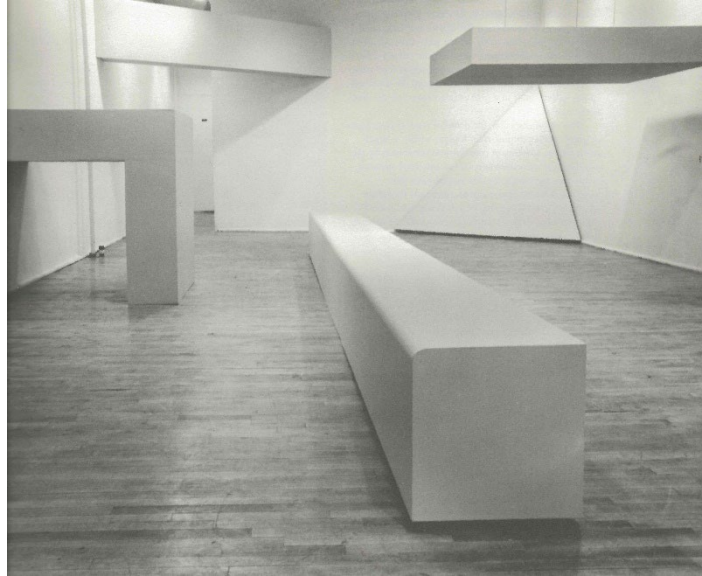
Joseph Beuys, 1965 yılında Almanya'da "Ölü Bir Tavşana Resimler Nasıl Anlatılır" adlı enstalasyon çalışması yapmıştır. Sanatçı bu enstalasyonunu özel bir galeride, galeri kapılarının içeriden kilitleyerek sadece pencereden izlenmesiyle gerçekleştirmiştir. Sanatçı kafasına bal sürmüştü ve altın varakla kaplamıştır, ardından ayağının altına demir plaka diğer ayağına da keçe yerleştirmiş ve kucağında taşıdığı ölü bir tavşana sanat eserini anlatmıştır. Beuys bu çalışmasıyla, ölü bir tavşana dert anlatmanın uygar bir insana dert anlatmaktan daha kolay olduğunu göstermiştir. (Mant Menay ve Özkan, 2020: s.1620).

Beuys' un kafasını kaplayan bal ve altın varak, ruhsal dönüşümü sembolize etmiştir. Ölü tavşan, artık bir nesne konumunda olup yeniden canlanarak kendisinin bir parçasıyla konuşmuştur. Balın kaynağı olan arı kovanı, sosyal sıcaklığın ve işbirlikçi bilincin somutlaşmış halidir. (Adams, 1992: s.30).

Görsel 27: Joseph Beuys. "Ölü Bir Tavşana Resimleri Açıklamak." (1965). Duesseldorf, Almanya.

Robert Morris, 1965 yılında kontrplak kullanarak yaptığı çalışmasında üç özdeş birim kullanmıştır. Üç adet L biçimindeki yapıların biri baş aşağı, diğeri yan yatırılmış ve sonuncusu da bu iki yapının üzerinde dengeli bir şekilde konumlandırılmıştır. (Değirmencioğlu, 2008: s.20).

Görsel 28: Robert Morris. "isimsiz". (1965). Tate Modern, Londra.

1.2.1.4. Yoksul Sanat

Yoksul sanat yani Arte Povera, atık malzemelerle ya da doğal malzemeleri kullanarak malzeme zenginliğini ve kullanılan bu nesnelerin süreç içindeki değişimi izlenerek sanat deneyimine dahil olmasıdır. Sanatçılar yapıtlarında organik ve inorganik malzemeleri bir araya getirerek aynı zamanda doğa yaşantısını da görünür kılmışlardır. Değersiz ve atık malzemelerin kullanılmasından dolayı adını alan Yoksul Sanat, doğada rahatlıkla bulunabilecek taş, toprak, bitki gibi malzemeler kullanılarak gerçekleştirilmektedir. (İrgin,2017: s.1508).

İtalyan küratör ve yazar olan Germano Celant'ın ismini verdiği Yoksul Sanat, atık malzemeler ve günlük kullanım nesneleriyle dönemin siyasi sorunlarına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Jannis Kounellis, Mario ve Marisa Merz, Luciano Fabro, Giulio Paoloni, Giuseppe Penone, Michelangelo Pistoletto, Alighiero Boetti, Giovanni Anselmo, Gilberto Zorio ve Pino Pascali akımın belli başlı sanatçılarıdır. (Türk, 2021: s.314).

İtalyan sanatçı Michelangelo Pistoletto'nun "Paçavralar İçinde Venüs" isimli çalışması ile sanatçı güncel olanla tarihseli bir araya getirmiştir. Sanatçı atık paçavraları kullanmış, ön plana da Venüs heykelini yerleştirmiştir. Klasik dönem ile modern dönemi bir araya getirerek atıfta bulunmuştur. Çalışma Ready Made izlenimi verse de minimalizm ve kavramsal sanat anlayışını yansıttığını düşünenlerde olmaktadır. (Uzun Aydın, 2018: s.223).

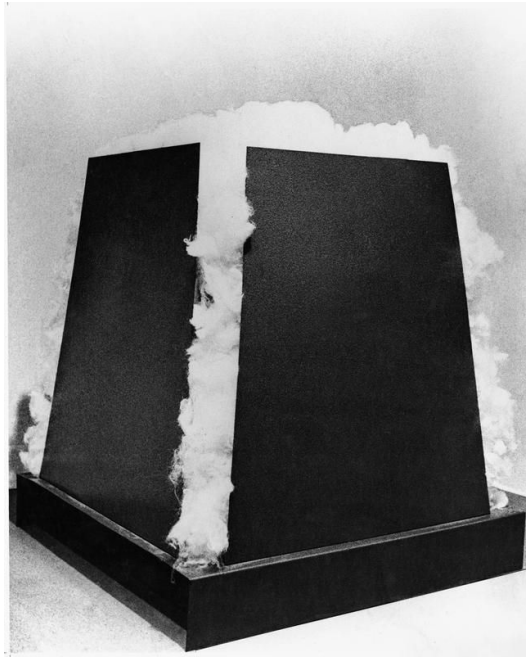

Görsel 29: Michelangelo Pistoletto. "Çaputların Venüsü- veya Paçavralar içinde Venüs". (1974).Tate Modern, Londra.

1969 yılında Jannis Kounellis, Roma'daki bir galeride, on bir adet canlı atı eşit mesafe bırakacak şekilde yan yana getirerek enstalasyon çalışması yapmıştır. Sanatçı bu çalışmasıyla insan yapımı olan sanatla, doğanın sunduğunun karşıtlığını göstermiştir. Sanatçı sıradan malzemeler kullanarak kültür ile organik dünya arasında köprü oluşturmuştur. Sanatçı 1967 yılında gerçekleştirdiği "Pamuk Heykel" isimli çalışmasında, doğayı çelik levhaların içine yerleştirdiği pamukla ifade etmiştir. (Atakan, 2015: s.42).

Görsel 30: Jannis Kounellis. "Cavalli".(1969) .Roma,1969

Görsel 31: Jannis Kounellis. "Cotton Sculpture". (1967).

1.2.1.5. Arazi Sanatı

Kapitalist anlayışa karşı çıkan arazi sanatında, çöller, taş ocakları, dağlık bölgeler kısaca doğadaki her yer kullanılmıştır. İnsanların tekrar doğayla etkileşime geçmesini sağlayan bu akımda, ortaya çıkan sanat eseri satın alınabilen bir sanat nesnesi olmadığı için "sanat yapıtının sömürülmesine karşı da bir tepki niteliği taşımaktadır". (Tandoğan ve Erdi Es, 2018: s.1360)

Antmen'e göre: "*Arazi Sanatı, sade, geometrik şekillerin açık alanlara uygulanması açısından Minimalizm ile, taş/toprak gibi doğal malzeme kullanımı ve süreçselliği açısından Arte Povera ile, yapıtların genellikle gelip geçici doğası nedeniyle 'Happening'le, hatta bazen sanatçının doğaya bizzat müdahale sürecine odaklanması açısından Performans Sanatı'yla ve projelerin zaman zaman salt belge, fotoğraf, harita ve benzeri 'artakalan' malzemeyle sergilenmesi dolayısıyla Kavramsal Sanat ile yakınlık taşıyan bir akım olarak nitelendirilmiştir. Bitmiş yapıttan ziyade yapıtın oluşum sürecinin önem kazandığı pratikler arasında sayabileceğimiz Arazi Sanatı'nın diğer akımlara göre ayırıcı özelliği, doğada geniş alanlarda, yer aldığı mekâna özgü olarak gerçekleştirilmesidir. İzleyicinin kolay kolay gidip göremeyeceği yerlerde gerçekleştirilen bu projelerin izleyiciyle karşılaşmasının tek yolu çoğu zaman fotoğraftır; onları kalıcı kılan da yine fotoğraflardır". (Antmen, 2009: s.253)*

Robert Smithson arazi sanatının önemli örneklerinden biri olan "Spiral Jetty" adlı çalışması ile tuz gölünün doğal yapısına müdahale ederek insan eliyle yapılan değişimiyle büyük etki yaratmıştır. Sanatçı yeryüzü parçalarını kullanarak çevre bilincine farkındalık oluşturmak için çalışmalarını bu şekilde sergilemiştir. Bir tür diyalektik sanata yönelen Robert Smithson, çalışmalarını galeri içine sığamayacak büyüklükte ve satılamayacak olan yeryüzünü kullanarak aslında sanat eserinin metalaştırılmasına ve değersiz görülmesine karşı bu çalışmasını yapmıştır. (Yağmur, 2016: s.1981-1982).

Görsel 32: Robert Smithson. "Spiral Jetty". (1970). Great Salt Lake, Utah.

Bristol doğumlu Richard Long, kısa ömürlü çalışmalarıyla arazi sanatının önemli sanatçılarından biridir. Sanatı yolculuk, sanat eserini ise yürüme eylemi olarak görmektedir. Sanatçının doğayla bütünleşmesinin bir yolu da yürümektir. Sanatçı yürüyüşü sırasında doğal malzemeler kullanarak çalışmalarını, fotoğraf, harita ve metinlerle belgeleyerek deneyimlerini görünür kılmıştır. Dünyanın birçok yerini yürüyerek dolaşmış; bulduğu çimen, yosun, ağaç dalları gibi malzemelerle doğaya olan saygısını ve aynı zamanda bilinen heykel tanımını yeniden sorgulamıştır. Kalıcılığı olmayan bu çalışmalar, fotoğraflarla belgelenerek günümüze aktarılmıştır. (Kedik, 2010: s.109-110).

Görsel 33: Richard Long. "İrlanda'da Bir Çizgi."(1974). İrlanda.

Görsel 34: Richard Long. "Artimage". (1968). İngiltere.

Christo ve Jeanne Claude, Berlin'deki "Reichstag" parlamento binasını, 100.000 metre karelik, yetmiş adet geri dönüştürülebilir alüminyum kaplı panellerle sararak enstalasyon yapmışlardır. Binaları sarmak, adaları yüzen kumaşla kuşatmak gibi pek çok çalışmalarda bulunmuşlardır. Eserlerinden ve proje hazırlık çizimlerden elde ettikleri gelirlerle projelerini gerçekleştirmişlerdir. (De Oliveira vd 2005: s.91).

Görsel 35: Christo and Jeanne-Claude. "Wrapped Reichstag".(1971-95).Berlin.

1.2.1.6. Performans Sanatı

1960'lı yıllarda popülerlik kazanan performans sanatı, anlık izleyici önünde beden kullanılarak gerçekleştirilmektedir. 'Happening' ya da 'Oluşum' olarak da isimlendirilir. Gelenekçi sanat anlayışından oldukça farklı olarak, eserin alınıp satılması durumu olmadığı gibi tekrarı da olmadığı için fotoğraf ya da video kayıt ile arşivlenmektedir. Sahne ve gösteri sanatlarına benzerlik gösterse de herhangi bir metne bağlı kalmaksızın gösterim yapılmaktadır. Performans sergilenirken dans, müzik, şiir gibi yaklaşımlardan da faydalandığı için aynı zamanda disiplinler arası bir yaklaşımdır. Sanatçı geleneksel yaklaşımlardan uzak ve izleyici de hiçbir çaba sarfetmeden iletilen düşünceyi aktarmaktadır. (Avşar Karabaş ve İşleyen, 2016: s.342).

Performans sanatçısı Yves Klein, ilk çalışmalarında mavi boya sürülmüş çıplak kadın modellerinin tuval üzerinde yuvarlanmalarını istemiş ve onlara rehberlik ederek performansın bir parçası konumunda olmuştur. Daha sonra sanatçı, 1960'lı yıllarda kendi dairesinde performanslarına yine aynı şekilde devam etmiştir. (Balseçen, 2018: s.13).

Görsel 36: Yves Klein. "Mavi Dönemin Antropometrisi." (1960). Paris.

Allan Kaprow, New York'ta Reuben Galerisi'nde "6 bölümde 18 oluşum" isimli performansını gerçekleştirmiştir. Gösteride galeri, şeffaf paravanlarla üç bölüme ayrılmış, tüm odalara sandalye ve boy aynaları konulmuş, son odaya da gizli bir denetim merkezi kurulmuştur. Gösteri altı bölümden oluşmuş, her bölüm üçer oluşum periyotlarla düzenlendiği için toplam 18 oluşum gerçekleşmiştir. Zil sesiyle başlayan gösteri, izleyicinin askeri adımlarla yürümesiyle ve zaman zaman sessiz kalarak afişleri okumasıyla devam etmiştir. Bazı izleyiciler oradaki sazları çalmış diğer izleyicilerde oluşumları tuvale yansıtmışlardır. İzleyicide performansın bir parçası olmuştur. (Şenel, 2015: s.166).

Görsel 37: Allan Kaprow. "6 Bölümde 18 Oluşum'dan Bir Sahne". (1959). Reuben Galerisi, New York.

Marina Abramovic, Balkanlardaki iç savaşa ithafen gerçekleştirdiği performansında, altı gün boyunca günde altı saat çalışarak toplam bin beş yüz adet kanlı kemik temizlemiştir. Sanatçı bu performansıyla savaşın utancının temizleyerek geçmeyeceğini göstermek istemiştir.

Görsel 38: Marina Abramovic. "Balkan Baroque." (1997). Venice Biennale.

1.2.1.7. Süreç Sanatı

Süreç sanatı: sanatçıların doğada eriyebilen, dönüşebilen malzemeleri kullanarak, nesnenin yerine sürecin merkeze alındığı bir sanat akımıdır. Bu akıma Lynda Benglis, Hans Haacke, Eva Hesse, Robert Morris, Richard Serra, Gabriel Orozco gibi bir grup sanatçı öncülük etmiştir. Sanatın biçimciliğine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Süreç sanatı yapıtın sonucundan çok eylemle ilgilidir. Yani yaratım süreci eserin tüm oluşum sürecini de kapsar (Avcı, 2012: s.40).

Süreç sanatında sanatçılar doğal malzemeleri tercih etmişlerdir. Genel olarak kullanılan: yağ, kauçuk, ot, talaş gibi organik malzemelerdir. Bu malzemelerden nesne oluşturmak yerine, yapıtı sürecin (zaman, yer çekimi, ısı ve hava değişimi gibi) etkisine bırakmışlardır. Robert Morris 1967 yılında, figüratif çalışmalarının yanı sıra, bu tür yeni denemeleri tercih ettiğini açıklamış ve yapıtlarının büyük bölümünü, rastgele bir düzen içindeki karışık malzemelerden oluşturmaktadır. Çalışmalarında merkezi bir odak noktası yoktur. Bunun sebebi izleyicinin yapıtı inceleyerek önemli ipuçlarını yakalaması ve yapıtta bir bütünlük hissi oluşturmasıdır. (Atakan, 2015: s.76).

Görsel 39: Robert Morris. "Adsız keçe." (1967). New York.

Almanya doğumlu Hans Haacke, "Condensation Cube" adlı yapıtını, 1963 ve 1965 yılları arasında sergilemiştir. Pleksiglas malzemedен yapılmış bir küp ve küpün içerisinde su bulunmaktadır. Galerinin içindeki kişi sayısı, ışıklandırma ve ısı değişimine bağlı olarak küpün içindeki su zamanla damlacık oluşturmaya başlar. Küpün içindeki yoğunlaşmanın artmasıyla, oluşan su damlacıkları küpün duvarlarından akmaya başlar ve duvarda iz meydana getirir. Yeni su damlaları geldikçe oluşan bu eski izlerin üzerinde katmanlar oluşturmakta ve küpün görünümü her bakıldığında değişmektedir. Sanatçı bu çalışmasında, galeri ortamındaki ısı değişimiyle küpün içindeki su miktarının sürece bağlı olarak fiziksel değişimini göstermek istemiştir. (Andırın, 2019: s.68; Ay, 2019: s.40).

Görsel 40: Hans Haacke. "Yoğunlaşma/ Buharlaştırma Kübü." (1963-1965). John Weber Galerisi, New York.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SERAMİK

2.1. SERAMİK NEDİR?

Yunanca 'da "boynuz" anlamına gelen "keramos" ismi, seramik türü ürünlerine denmektedir. Yunanlar şarap içilen geleneksel törenlerinde, içkilerini boynuzlardan şekillendirilmiş kaplardan içtikleri için zamanla seramik kaplar bu isimle nitelendirilmeye başlamıştır. (Salman, 2006: s.9).

Seramik bir sanat dalı olmakla birlikte, inorganik bileşimlerin çeşitli tekniklerle şekillendirildikten sonra, yüksek ısıda pişirilmesi ile elde edilmektedir. Temelde yalnızca kil ile üretilebilse de içerisine katılan kaolin, kuvars, feldspat gibi hammaddelerin belirli oranlarda karıştırılmasıyla, gerektiğinde çeşitli hammaddelerde ilave edilerek de üretilir. Günümüzde bu tanım sadece topraktan üretilen maddeleri kapsamayıp daha geniş bir ifadeyle, metal ve alaşımları dışında tüm inorganik malzemelerden oluşan her şey seramik olarak adlandırılmaktadır. (Arcasoy, 1983: s.3; Okumuş, 2013: s.2).

En yalın haliyle "pişmiş toprak" olarak ifade edilen seramik, kimi kaynaklara göre insanlık tarihiyle eşit görülmektedir. Tarih boyunca insanın olduğu her yerde seramiğin izlerine rastlanmıştır. Seramik, uygarlığın eski dönemlerinden bu yana günlük hayatın bir parçası olmuş ve günümüze kadar gelişerek hayatımızda var olmuştur. Seramik geçmiş dönemler hakkında bize bilgi verip aynı zamanda toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimi hakkında da bilgiler edinmemizi sağlar. (Erman, 2012: s.19).

Sanayinin ilerlemesi ve yüksek teknolojide kullanılan hammaddeler sayesinde seramik; otomotiv sektöründe, uçak sektöründe, otomobillerde, tıp alanında, ev aletlerinde, uzay ve raylı sistemlerde ve daha birçok alanda kullanılmaktadır. (Fidan, 2021: s.6).

Çatalhöyük, seramik tarihinde önemli bulgulara ev sahipliği yapmıştır. M.Ö 6000'li yıllarda Çatalhöyük'te, Neolitik döneme ait pek çok pişmiş seramik ürün bulunmuştur. Neolitik dönemde insanlar yerleşik hayata geçiş yapmışlar ve bu dönem

çömlekle ve çömleksiz olarak iki kısımda incelenmiştir. Çömleksiz dönemde kapacak: taş, ahşap ya da pişmemiş seramikten üretilmiştir. Çömlekle dönemde ise seramik pişirme ve taşıma kapları üretilmiştir. Ayrıca bu dönemde günlük kullanım dışında, dinsel amaçlı ana tanrıça heykelcikleri, süs eşyaları, kandiller, mektup için tabletler kullanılmıştır. Seramik, Anadolu tarihi boyunca Lidyalılar, Hititler, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar tarafından geliştirilerek günümüze gelmiştir. Ürdün'de kilden kiremitlerin üretimi (M.Ö. 7000), Mezopotamya'da çömlekçi tornasının kullanıldığı (M.Ö. 3500), pişmiş kil ile kanalizasyon borularının kullanıldığı Suriye'de (M.Ö.3200), pişmiş kilden kiremitlerin Etrüskler tarafından kullanıldığı (M.Ö.750) belgelenmiştir (Erzincan ve Şekerci, 2022: s.363; Acartürk, 2012: s.3; Bozkurtoğulları, 2012: s.14; Çelikoğlu, 2017: s.2-3).

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan seramik, toplumda yaşanan değişimlerin aynası olmuştur. Zaman içerisinde artık insanların ihtiyaçlarını karşılamak için küçük atölyeler kurulmuş ve üretime başlanmıştır. 18. ve 19. yüzyılda Sanayi Devriminin gerçekleşmesi, makineleşmiş endüstrinin doğması ile sosyal, ekonomik ve sanatsal birçok alanda köklü değişimler yaşanmıştır. Avrupa'da 1300 derece üzerine çıkan seramik fırınlarının üretilmesi, seramiğin de endüstrileşmesine sebep olmuş, bunun sonucunda seri üretime geçilmiştir. Sanayi Devrimi sanat alanını da etkileyerek dünyanın her yerinde çeşitli sanat hareketlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlardan biri İngiltere'de ortaya çıkan Art and crafts hareketi diğeri ise Almanya'da kurulan Bauhaus Hareketi'dir. (Boz, 2011: s.47; Oğuz, 2022: s.17-18).

2.1.2. Dünya'da Seramiğin Gelişimi

İngiltere'de Sanayi Devriminin başlamasıyla, geleneksel yöntemlerle atölyelerde üretilen ve yüksek zümre tarafından kullanılan lüks seramikler yerini ucuz, tekdüze, kimliksiz fabrika ürünlerine bıraktı. El sanatları ürünleri standartlaşmış ve her kesimin alabileceği seri üretim ürünleri haline gelmiştir. Özel üretim yöntemleri, hammaddeler ve pazarlama sektörüyle birlikte seramik sanayi haline dönüşmüş, el sanatı üreten atölyeler bir bir kapanarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. Seramik üretimini, el sanatları konumundan çıkarıp daha nitelikli hale getirmek için

William Morris önderliğinde Art and Crafts Hareketi başlamıştır. (Ağatekin, 1993: s.7; Saydan, 2009: s.25; Aslan, 2014: s.9).

Art and Crafts Hareketi, İngiltere’de sanatçıların toplum için üretim yapması ve toplumun ancak sanat yoluyla kurtarılacağı inancıyla başlamıştır. Arts and Crafts Hareketi Avrupa'ya yayıldıktan sonra ardından gelen Art Nouveau Hareketinin başlamasına öncülük etmiş, Art Deco ve Bauhaus eğitim sisteminin de başlangıcı olmuştur.

Sanat da çoğu dönem gibi toplumun amacına yönelik yapılmıştır. Morris sanatın işlevsel aynı zamanda estetik olması gerektiğini düşünmüştür. Bunun için "Faydalı ve güzel olduğuna inanmadığınız şeyleri evlerinize koymak zorunda değilsiniz." önerisinde bulunmuştur. Morris’e göre sanatsal yararlılık ve sanatın nihai amacı, işlevsel ve estetik açıdan haz sağlamalıdır. Ona göre sanatın her dalı mutluluk kaynağıdır. (Lee ve Cheeyong, 2013: s.1123).

Uzakdoğu geleneksel seramik yapım tekniklerini öğrenerek, Batı’da seramik sanatının öncüsü kabul edilen Bernard Leach, sanatçı- çömlekçi anlayışıyla yeni bir ekol yaratmıştır. Leach, uzun süre Japonya’da kalarak seramik pişirim tekniklerinden dekoruna kadar birçok yeni üretim şekli öğrenmiştir. Morris’in ilkelerini benimseyen Leach, yakın arkadaşı Shoji Hamada ile atölye kurmuş Michael Cardew, Norah Braden, Katherine Pleydell-Bouverie, Harry Davies ve William Murray gibi önemli sanatçılar yetiştirmişlerdir. (Tizgöl, 2008: s.90).

Art and Crafts Hareketi ile başlayan Bauhaus ile devam eden seramikteki bu yenilenme, Leach ekolü ile zanaattan sanata geçişin ilk temellerini atmıştır. Seramik sadece kullanım eşyası değil, sanat objesi olarak görülmeye başlanmıştır. Leach çocukluğunu Japonya’da geçirmiş, Londra’da sanat eğitimi almış ardından tekrar Japonya’ya dönerek seramik çalışmalarını geliştirmiştir. Özellikle raku pişirim sonrası oluşan rastlantısal estetik görünümün, sanatsal bir ifade olarak kullanılabilir olmasını sağlamıştır. Atölyesinde Hamada ile ürettiği formların geleneksel olması yanında, üzerinde uyguladıkları dekor ya da raku pişirim etkileri sayesinde Art and Crafts Hareketine paralel gözüke de eserleri kullanılabilir olmasından ziyade sanat objesi olarak değerlendirilmektedir. (Önal, 2015: s.36-37)

Görsel 41: Bernard Leach. "Sıçrayan Balık Tasarımlı Şişe". (1965). The Crafts Study Centre, University for the Creative Arts

Bernard Leach'in öğrencisi olan Michael Cardew, 1926- 1939 yılları arasında Winchcombe'da kendi atölyesini kurdu. 1940'larda Gana'da çömlek eğitimi verip ardından Nijerya'da çömlekçi görevlisi olarak çalıştı. Daha sonra hayatının geri kalanını İngiltere'de Wenford Bridge Pottery'de çalışarak geçiren sanatçı, Batı Afrika'da yaptığı çalışmaların örneklerini ve Yeni Zelanda için Cornwall'da üretilen seramiklerden çeşitli örnekler aldı. Bunlar arasında: stoneware sürahiler, çaydanlık, çorba kaseleri, siyah seladon sırlar vardır. Sanatçı 1968 yılında Yeni Zelanda'da Sanat Festivaline katılarak birçok çömlekçiyle tanışarak gösteriler düzenlemiştir. (White, 2022: s.36-37).

Görsel 42: Michael Cardew. A slipware cider flagon.(1935). Afrika.

Leach'ın öğrencilerinden William Murray, yaptığı seramik çalışmalarında resim ve heykel etkilerini görmek mümkündür. Bazı sergilerinde seramik ve tabloları bir arada sergileyen Murray, eski bir Çin geleneksel seramiği olan Sung Seramiğinde angoplu sırlar ve yeşil seladon sırlar kullanarak yeniden yorumlamıştır. (Çetintürk, 2017: s.54).

Murray'ın ilk çömleri, ağırlıklı olarak tek renkli sırlara sahip basit kaselerden oluşmuştur. Şekillendirme, 1910'larda sadece Stokeon-Trent (İngiltere'de bir Şehir) fabrikalarında ve bağımsız birkaç atölyede el emeği uğraşydı. 1920'lerde basit formlar şekillendiren sanatçı, 1921'de Hamada ile tanıştıktan sonra bazı temel teknikler öğrendi. Murray Hamada'nın çömlerinin dip ayaklarının olmamasının nedenini merak etmesinin ardından deri sertliğine gelmiş çömleri çarkta çevirmenin ikinci aşamasını öğrendi. Murray, bunun için şimdiye kadar gittiği müzelerde gördüğü kapların dibini göremediğini söylemiştir. Japon fırçalarını kullanarak çömlere dekor da uygulayan sanatçının çömleri artık daha belirgin ve bir ressamın fırça işçiliği kalitesindedir. (Stair, 2013: s.20).

Görsel 43: William Staite Murray. "Mist Early Morning". (1929). York Museums Trust.

Hans Cooper kariyerine Lucie Rie'nin asistanı olarak başlamıştır. Sanatçı bir süre sonra kendine özgü seramik çalışmaları üretmeye başlamıştır. Sanatçı ve zanaatçı olan Hans Cooper, işlevsel seramiklerden ziyade soyut çalışmalar yapmıştır. Özellikle sırsız, vazo formunda seramikler, birkaç parçayı birleştirerek meydana getirdiği formlar ve heykeli andıran seramikler ile Modern Sanat'ın paralelinde üretim yapan

öncü sanatçılardan biri olmuştur. İyi atölye disiplini almış olan Hans Cooper, seramik malzemenin doku ve formla öne çıkarıldığını düşünen, işleve yönelik seramikler üretmeyerek Modernizmin ideal soyutlamacı tavrını çalışmalarında göstermiştir. (Çınar, 2021: s.42; Öztürk, 2010: s.100; Şan Aslan, 2018: s.1371).

Görsel 44: Hans Coper Seramiklerinden Örnekler.

Voukos, eserlerinde çömlekçi tornasında hızlı seramik formlar çekmesiyle geleneksel yöntemleri ne kadar zorlayabileceğini test etmiştir. Sanatçının 1956 yılında yaptığı "Untitled" isimli eseri önemli çalışmalardan biridir. Çömlekçi tornasında şekillendirdiği silindir formun üzerine yer yer eklemeler ve yarıklar oluşturarak çalışmış ve geleneksel şekillendirmenin dışına çıkmıştır. Voukos, 1950'lerin sonlarına doğru üç boyutlu büyük ölçekli seramikler üretmiştir. Sanatçının "Little Big Horn" isimli çalışması buna bir örnektir. (Perchuk, 2007: s.10).

Görsel 45: Peter Voukos."Little Big Horn" (1959). Oakland Museum of California.

Art Nouveau akımında sanatçılar organik formlar yerine daha çok süsleme ve renk ile çalışmalarını yapmışlardır. Kabartma ve dekorlar ön planda olup, formların boyun kısmı uzatılarak zarif bir görünüm elde etmişlerdir. Kadın teması sık kullanılmış ve kadın başlı hayvan gibi hayali canlılar da çalışılmıştır. Rölyef ya da çizgisel olarak tavus kuşu, kurbağa, kuğu, üzüm salkımları motifleri kullanılmıştır. Andre Metthey bu akımda çalışmalar yapmış sanatçılardan biridir. (Bozkurtoğulları, 2012: s.43).

Görsel 46: Andre Metthey. Kuşlarla süslenmiş şişe. (1871-1920).

Bauhaus okulu, Alman mimar Walter Gropius tarafından 1919 yılında kurulan sanat, tasarım okuludur. Gropius'a göre mimarlık, heykel, resim... vb. iç içe olmalıdır. Bauhaus "bir ev inşa etmek" anlamına gelse de aslında istenen bir bina inşa etmek değil, her şeyi tasarlayabilen bir sanatçı sınıfı oluşturmaktır. Bauhaus mimari, tasarım ve sanatın gelişiminde yirminci yüzyıl'da büyük bir etki yaratmış ve günümüzde de etkileri devam etmektedir. Bauhaus tek başına bir eğitim kurumu olmayıp, aynı zamanda sanat ve zanaatın bir arada, endüstri ile barışık tasarımcılar yetiştirmeyi hedefleyen bir okuldu. Atölyelerde mobilya, kumaş, seramik gibi sınıflar açılıp, birçok mimari proje hayata geçirilmiştir. Yapılan üretimlerin satışı yapıp okul kısmen kendi kendini finanse etmeye başlamıştı. Kurulan bu okul, çağdaş sanatın felsefesini ve dilini oluşturmuştur. (Pek, 2021: s.205)

Görsel 47: Walter Gropius. Çay Takımı (1969)

Walter Gropius ve Gerhard Marcks, 1920 yılında çömlek atölyesi kurmak için Krehan kardeşlerle anlaşmışlardır. Atölye, heykeltıraş Gerhard Marcks ve zanaat ustası Krehan öncülüğünde kurulmuştur. 1925 yılında bu atölye en verimli dönemini yaşamıştır. Seramik alanına ilgisi ile bilinen Marcks bu atölyede seramik tarihi dersleri vermiştir. Bu atölyede ders veren ustalar Otto Linding, Gerhard Marcks ve Max Krehan olup, önemli öğrencileri Theodor Bogler ve Magarete Heymann-Loebenstein'dir. Kendi tarzını oluşturan Otto Linding seri üretim için sade ve estetik üretimler yapmış ve genel olarak sırlı yarı opak seramikler üretmiştir. (Gürcüm ve Kartal, 2017: s.1783-1785).

Görsel 48: Otto Lindig Tarafından Tasarlanan Çay-Kahve Seti Takımlarına İki Ayrı Örnek.

Art Deco akımı, 1920 ve 1930'lu yıllarda ilk olarak Fransa'da ortaya çıkmış, I.Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yokluk dönemine bir tepki şeklinde kendini göstermiştir. Art Deco akımında mimarlık, mobilya ve dekoratif sanatlar alanlarında yaşanan gelişmeler, farklı tasarım anlayışlarının benimsenmesinde bir çatı görevi görmüştür. Tasarımlarda simetri ön planda olmuş ve bezeme bu akımın ayırıcı özelliklerinden biri olmuştur. Art Deco akımının neredeyse her dalında, doğal motiflerden oluşturulan bezemeler görmek mümkündür. Stilize edilmiş bitki motifleri, geometrik motifler ve hayvan figürlerine sıklıkla yer verilmiştir. Bu dönemin önemli seramik sanatçılarından Fransız Charles Catteau, çalışmalarında renk ve dekor bakımından, hayvan motiflerini ve mısır hiyerogliflerinden imgeler kullanmış, renk olarak monokrom özelliklere yer vermiştir. (Ulusoy, 2019: s.86-87 ve Çınar ve Uzuner,2022: s.160).

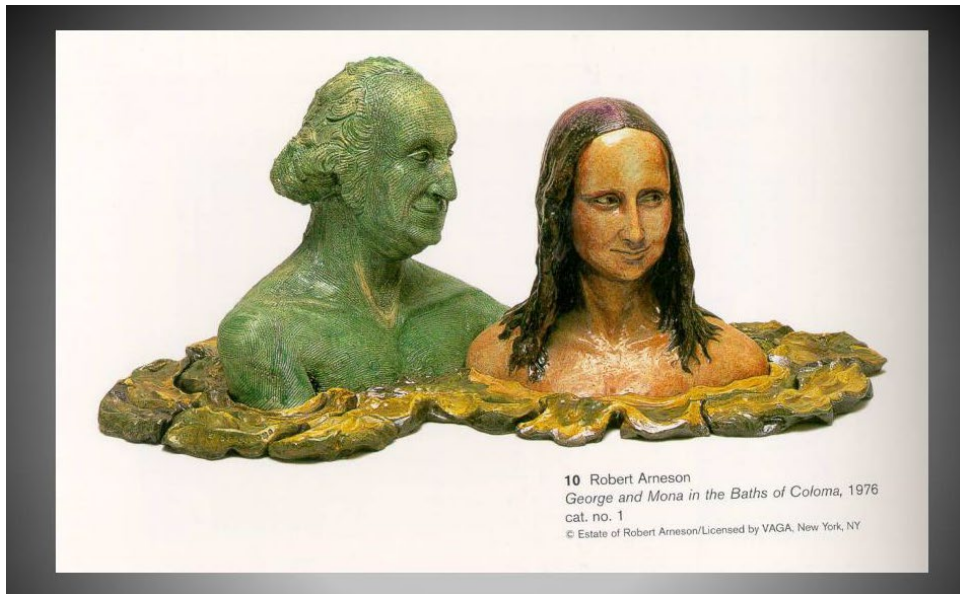
Görsel 49: Charles Catteau. Art Deco Seramik Vazolar. (1925).

Funk Art bir akımdan ziyade kaba, küstah, bayağı özellikleriyle ve bir tavır etkisiyle kendini göstermektedir. Özellikle sanatçı Robert Arneson'un 1960 sonrası çalışmaları bu durumu gösterir niteliktedir. Robert Arneson'un öğrencisi olan David Gilhooly Amerikan toplumunun hızlı tüketimine tepki olarak 1943 yılında çalışmalar yapmıştır. (Canbolat, 2016: s.9).

Görsel 50: David Gilhoolly."Frog Hoagie". (1979). Amerika.

1976 yılında Robert Arneson'un "George ve Mona Colomo'nun Banyosunda" isimli çalışması, sanat ve sermaye arasındaki ilişkiyi ele alan önemli çalışmalardandır. Amerika'nın ilk başkanı George Washington ve Mona Lisa'nın büstlerinden oluşan bu çalışma dünya ve sanat tarihine geçen iki önemli karakterin, sermaye ve sanat dünyasının simgesi olarak ardında gizlenen anlamı izleyiciye dolaylı olarak göstermektedir. (Başar, 2018: s.158).

10 Robert Arneson
George and Mona in the Baths of Coloma, 1976
cat. no. 1
© Estate of Robert Arneson/Licensed by VAGA, New York, NY

Görsel 51: Robert Arneson. "George ve Mona Colomo'nun Banyosunda". (1976).

2.1.3. Türkiye'de Seramiğin Gelişimi

Yapılan arkeolojik kazılar seramiğin kullanımının, Anadolu topraklarında daha eski dönemlere dayandığını göstermiştir. Anadolu'da 13.yüzyılda İslam kültüründen etkilenerek geleneksel biçimini kazanıp, süslemeciliğin ön planda olduğu, oryantal motiflerle zengin seramikler üretilmiştir. Türk Seramik Sanatı Osmanlı dönemine kadar bu şekilde üretimlere devam edip, Osmanlıyla birlikte en verimli dönemini yaşamış ve 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesine paralel olarak seramik üretimi de bu durumdan etkilenmiştir. (Koçak, 2009: s.56).

Cumhuriyetin ilanından önce, usta çırak ilişkisine dayanan eğitim sistemine sahip seramik üretimi, kullanım eşyası olarak kullanılmasının yanında mimari yapılarda ve saraylarda süsleme olarak, genellikle işleve dayalı üretimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte seramik sanatı da gelişme göstermiştir. (Çınar, 2021: s.45).

Cumhuriyetin ilanından sonra yaşanan gelişmelere paralel olarak, seramik sanayisindeki gelişmeler fabrikaların ve endüstrileşmenin yolunu açmış, eğitim alanındaki gelişmelerle birlikte seramik, artık sanat dalı olarak kendini göstermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yurt dışına eğitim için gönderilen sanatçılar Türk seramik sanatının gelişimine büyük katkılar sağlamıştır. Paris'te eğitim aldıktan sonra yurda dönen İsmail Hakkı Oygur, Hakkı İzzet ve Vedat Ar seramiği geleneksel anlayıştan kopararak özgün üretimler yapmaya başlamışlardır. 1925 yılında Paris'te gittiği bir sergiden etkilenen Namık İsmail, Tezyinat Şubesi içinde seramik bölümünün açılmasını gerçekleştirmiştir. 1929 yılında Devlet Güzel Sanatlar Akademisinde (1914 yılında kurulan Sanay-i Nefise Mektebi 1925 yılında Güzel Sanatlar Akademisi ismini almıştır.) çini atölyesi açılmış ve atölyenin başına İsmail Hakkı Oygur getirilmiştir. Daha sonra 1957 yılında İstanbul'da sanat galerisi açan İsmail Hakkı Oygur kendinden sonra birçok sanatçının sergiler açmasına vesile olmuştur. Namık İsmail 1935 yılına kadar, 1930'dan 1970'li yıllara kadar İsmail Hakkı Oygur, 1932'den 1978 yılına kadar Vedat Ar seramik eğitime devam etmiş, 1964 yılında akademide eğitim vermeye başlayan Sadi Diren ise 1994 yılına kadar eğitimine devam etmiştir. Hakkı İzzet 1952

yılında, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Gazi Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü'ne bağlı Ankara Kimya Teknik Yüksek Okulu'nun Seramik Bölümü'ne atanmış, ardından 1957 yılında, Mahmut Erkaya ve İhsan Çekmegil ile Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nun (bugünkü ismiyle Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik ve Cam Bölümü) kurulmasında görev almıştır. İlk kez eğitim programı içerisinde Seramik Teknoloji dersi konulup Faruk İşman tarafından eğitim vermeye başlanmıştır. Hamiye Çolakoğlu ise dünyada kurulmuş ilk seramik bölümü olan İtalya'da Devlet Seramik Sanat Okulu'nda eğitim almıştır. Türkiye'nin ilk kadın seramik sanatçısı olan Füreyâ Koral ise 1950'lerin ortalarında kendi özel seramik atölyesini açmış ve uluslararası düzeyde eserler üretmiştir. (Çevik, 2014: s.83-84, Erman, 2010: s.80-81, Saydan, 2009: s.30).

Görsel 52: İsmail Hakkı Oygur (1962).

Türkiye'de ilk kez özel seramik atölyesi açan Füreyâ Koral, atölyesinde eğitimler vermiş ve zamanla sanatçını atölyesi sanat dünyasının ve aydınların uğradığı bir kültür merkezi niteliğine ulaşmıştır. Tüzüm Kızılcın, Müfide Çalık, Bingül Başarır, Alev Ebuzziya gibi sanatçılar bu atölyede kendini geliştirmişlerdir. (Uyumaz, 2021: s.24).

Koral, daha çok sanatın insanla etkileşim içinde olduğu eserler üretmiş, yaptığı eserlerin birçok alanda yer almasını istemiş ve uzun yıllar birçok kamusal alanda duvar panoları çalışmıştır. Bu çalışmalardan biri de İstanbul'da Unkapanı'na yapmış olduğu duvar panosudur. (Sevim ve Yeşilmen, 2017: s.129).

Görsel 53: Füreyya Koral. "Seramik Soyut Kompozisyon". (1969). İstanbul.

Çağdaş seramik sanatına teknik ve biçim olarak, Atilla Galatalı önemli katkılarda bulunmuş ve Fransa'da Pablo Picasso'nun başkanlığında yapılan bienalde birincilik ödülü almıştır. 1980'li yıllarda güzel sanatlar fakültelerinin sayıca artması çağdaş seramik sanatının da hızlı gelişmesini sağlamıştır. Eczacıbaşı Sanat Atölyesi, fabrika bünyesinde, Melike Kurtiç, Atilla Galatalı ve Alev Ebuzziya gibi sanatçıların hammadde ve sır kimyası hakkında araştırmalar yapmasına olanak sağlayarak seramik sanatının gelişimine önemli katkıda bulunmuştur. (Cebraioğlu ve Muqdad Hameed, 2020: s.174).

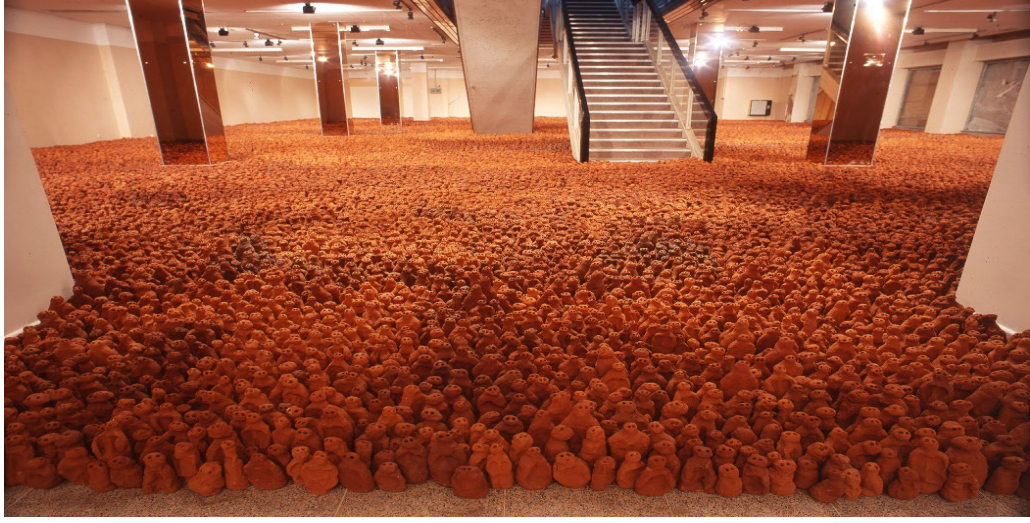

Görsel 54: Alev Ebuzziya. Çanak. (1938).

2.1.4. Enstalasyon Çalışmalarında Seramik Malzeme Kullanan Sanatçılar

Sanatçı Antony Gormley'in 1994 yılında gerçekleştirdiği Field isimli enstalasyonu, yüzlerce küçük figürden oluşmaktadır. Her bir parça el ile şekillendirilmiştir. Sanatçı bu çalışmasıyla gerçek hayatta da insanların arasında farklılık olmasına rağmen, özünde farklı olmamalarını göstermek isteyerek izleyiciyi çalışmadaki figürlerin yerine koymaktadır. Bütün parçalar, farklı insanların eli ile şekillendirilerek üretilmiştir. Figürler, mekânın içinde izleyiciyle göz göze gelmektedir. Çalışmaya yukarıdan bakmak zorunda kalan izleyiciler kalabalığın içinde bir bütünün sıradan bir parçası olduklarını anımsarlar. (Kayahan, 2018: s.67).

1950 yılında Londra'da doğan Antony Gormley, yedi çocuklu bir ailenin en küçük bireyidir. Dindar bir baba ve alman kökenli annesi tarafından çocukluğu boyunca dışlanmış ve dini inançla yetişmiştir. Katı bir Katolik olan ailesiyle birlikte hafta sonu kilise ziyaretleri dışında Britanya Müzesinde gördüğü bazalt taşından yapılmış heykelden derinden etkilenmiş ve bu durum sanata yönelmesini sağlamıştır. Arkeoloji, antropoloji ve sanat tarihi eğitimlerini alan sanatçı, dini bilgilerini ve inancını sanatında da sorgulamaya başlamıştır. Sanatçının "Field" adlı bu çalışması temel bazı varoluşsal sorulara yanıt arar niteliktedir. Biz neyiz? nereden geliyoruz ve nereye gidiyoruz? Enstalasyon çalışmasında yaklaşık kırk bin figür kullanılmıştır. Her bir parça ekip çalışmasıyla elle şekillendirilmiştir. Figürlerin her biri birbirinden farklıdır. Farklı boyutlarda ve farklı tonlarda olan figürlerin bazıları imzalıdır, her birinin hikayesi vardır. Her bir figür insan eli boyutunda ve ayakta durmuş vaziyettedir. Hepsinin gözü aynı yere ve yukarı bakar durumdadır. Adeta keşfeden ve insanlığın ilerleyişini düşünen pozisyondadırlar. Binlerce sessiz figürden oluşan bu çalışma, dünya nüfusunun bu kadar artışı, göç durumunu, içinden çıkılmaz bir hale dönüştüğünü göstermektedir. İzleyici mekâna sadece dışardan bakabilmektedir. İzleyiciyi anda kalıp dünyadaki yerini sorgulamaya ve yeniden düşünmeye sevk etmektedir.

Görsel 55: Antony Gormley." Field". (1994). Tate Galeri.

Koah İto "Seafolds" isimli enstalasyon çalışması için, bin beş yüz adet seramik parçadan oluşan çalışmayı elle şekillendirmiştir. Genellikle deneysel bir seramik sanatçısı olan Koah büyük ebatlı seramik enstalasyonları ile tanınmaktadır. Kıvrımlı seramik parçalarıyla, seramik formları çiçek, yiyecek ve kumaşla ilişkilendirerek metaforik bir okuma yapmıştır. (Tuxill, 2010: s.174-175).

Görsel 56: Koah Ito. " Seafolds". (2002).

Elise Siegel'in oyuncak bebekler ile oluşturduğu bu enstalasyon çalışmasında, çocukları ikili ve üçlü gruplar halinde kavga benzeri bir kargaşa içinde olduğu, iki ayrı parça olarak çalışılmıştır. (Akalın, 2010: s.30).

Görsel 57: Elise Siegel."21 İnsan Vücutu 24 Ayak". (2004). Museum of Fine Arts, Houston.

Clare Twomey'in 2001 yılında yaptığı "Bilinç/Vicdan" enstalasyon çalışması, porselen döküm tekniği kullanılarak 7000 adet yer karosundan oluşmaktadır. Sanatçı bu çalışmasını Kore'de "World Ceramic Exposition" kapsamında tasarlayıp hayata

geçirmiştir. Sanatçı çalışmalarında genellikle doğayı konu almış, insan ilişkilerine dair politik sorunlara yer vermiştir. (Zümrüt, 2018: s.6).

1968 doğumlu İngiliz sanatçı Clare Twomey, seramik eğitimi ve seramik alanında mastırını yaptıktan sonra çok sayıda enstalasyon çalışması gerçekleştirmiştir. Malzemenin dönüştürülebilir olmasından dolayı, çalışmalarında kili tercih eden sanatçı kilin çeşitli fiziksel yapılarını sanatsal çalışmalarında kullanmıştır. 2001 yılında Tate Liverpool Müzesinde, "Consciousness/Conscience" adlı enstalasyon gerçekleştirmiştir. Ai Weiwei'nin "ay çekirdekleri" çalışmasına benzer şekilde kolektif bir çalışmayla, yedi bin adet karo üretilmiştir. Karolar porselen çamuru ile döküm tekniği kullanılarak üretilmiş ve 300 derecede düşük bir pişirim gerçekleştirilmiştir. Özel olarak paketlenerek galeriye getirilen karolar, yaklaşık beş günde zemine yerleştirilmiştir. Karolar galeride iki mekânı birbirine bağlayan bir alana yerleştirilmiştir. Katılımcılar sergi odasından diğer odaya geçmek için karoların üzerinden yürümek zorunda kalmıştır. Katılımcılar deneyimi tek başına değil birlikte yaşamaktadırlar. Kil insanlığın ortak noktası ve insanları bir araya getiren özel bir malzemedir. Bu çalışma yok edilmek üzere tasarlanmış geçici bir süreci kapsamaktadır. İzleyici daha fazlasını görebilmek için sanat eserini yok etmektedir. Galerilerde ya da müzelerde sanat eserlerine zarar vermemek için oldukça temkinli davranırız fakat bu çalışmada sanat eseriyle birebir etkileşime geçmekteyiz.

Görsel 58: Clare Twomey. "Bilinç/Vicdan" (2001-2004). Kore.

Clare Twomey, Arts and Crafts Hareketinin öncüsü, tasarımcı ve sanat yazarı olan William Morris'in galerisinde enstalasyon çalışması gerçekleştirmiştir. İngiltere'de bulunan bu galeri, William Morris'in yaşamına ve çalışmalarına adanmış halka açık bir galeridir. Twomey, Morris'in çalışmalarına yeni bir bakış açısı getirerek

üç ay boyunca sürekli değişecek canlı bir çalışma ile projesini hayata geçirmiştir. Morris'in tasarımlarından birinin üç metreye dört metre bir alana kurulan panel üzerine yüz otuz seramik karo üzerine aktarılması hedeflenmektedir. Galerideki orijinal bir çizimden ilham alınarak yapılan çalışmada, biri altın konusunda bir ressam ve çıraktan oluşan iki kişi ile gerçekleştirilecek ve her gün bir günlüğüne halktan biri işin bir kısmını öğrenecek ve sürece dahil olacaktır. Panel yukarıdan aşağıya ressam tarafından altın emaye ile kaplanacaktır. Sergi bitiminde, seramik pano tamamen altınla kaplanacak ve ülkenin çeşitli bölgelerinde sahiplerini bulacaktır. Enstalasyon için karolar dijital olarak üretilmiştir. Bu çalışmayla geçmiş ile şimdiki zaman arasında bir bağ kurulmuş ve katılımcılar tarafından süreç deneyimlenmiştir. Aynı zamanda sanatçı geçmiş bir sanat eserine tekrar hayat vererek endüstrinin getirdiği sanayinin olumlu yönüyle iki tarihi birleştirmiştir.

Görsel 59: Clare Twomey. "Time Present Time Past". (2016). William Morris Galerisi, Londra.

Çin'de doğup büyüyen, çağdaş sanatın önemli sanatçılarından Ai Weiwei'nin, Tate Modern'de açtığı "Sunflowers Seeds" adlı enstalasyon çalışması, mekânın sanat yapıtına dönüştüğü önemli çalışmalardan biridir. Yüzlerce porselen ay çekirdeği, yüz metre karelik bir alanı dolduracak kadar üretilmiştir. Sanatçı mekâna doldurulan bu ay çekirdeklerini izleyici tarafından üzerine basarak yürümelerini istemiştir. Ancak galeri yönetimi, porselen tozlarının sağlığa zararlı vereceği düşüncesiyle bu isteği reddetmiştir. Sanatçının bu çalışması bireysel ve toplumsal sorgulamalar oluşturması

nedeniyle gündeme gelmiş, Çin'de birey olmanın ne demek olduğunu düşünmek gerektiğini bu çalışmasıyla göstermek istemiştir. (Danabaş, 2019: s.195-196)

Çin kültür devrimi sırasında 1957 yılında doğan sanatçı Ai Weiwei, şair olan babasının o dönemde hükümet tarafından sağcılıkla suçlanmasıyla, ailesi ile birlikte işçi kampına sürgün edilmiştir. Sanatçı çocukluğu boyunca hükümet karşıtı fikirlerle büyümüş, 18 yaşında ailesiyle birlikte yaşadığı yere, Pekin'e dönmüştür. Dönemin komünist partisi başkanı Mao Zedong, lider ilan edilince bu durum sanat dahil tüm Çin Halkını da etkilemiştir. Sanatçı ülkesinin baskıcı tutumuna dayanamayıp New York'a yerleşmeye karar vermiş, bir süre çalışmalarını burada devam ettirmiştir. Sanatçı eserlerini izleyicinin sorgulayıp, sorular sorabileceği bir fırsat olarak görmüş yaşadığı siyasi durumların etkisiyle bu durumu eserlerine de yansıtmıştır. 2010 yılında Londra Tate Modern'de sergilediği ay çekirdekleri için sanatçı Pekin'e yaklaşık bin kilometre uzaklıkta bulunan bir kasabada üretim yaptırmıştır. Yaklaşık 1600 insanın üretime katıldığı bu çalışmada, porselen çamuru kullanılmış ve her bir ay çekirdeği tek tek elle işlenmiştir. Gerçeğinden ayırt edilmekte zorlanılan porselen ay çekirdekleri, özel olarak hazırlanan seramik astar boyalarla fırça yardımıyla boyanmış ve fırınlanmıştır. Ay çiçekleri Çin Kültür Devriminin bir sembolü haline gelmiştir. Mao güneş, onun partisinden insanlarsa ayçiçeğidir. Serginin temelinde katılımcılardan zemine dökülen yüzlerce ay çekirdeğinin üzerinde sergi salonunda yürümleri istenmiştir. Ay çekirdekleri Meo Zedong'un baskıcı tavrı sebebiyle, tıpkı halkı gibi ayaklar altında ezilmiştir. Her bir ay çekirdeği onlarca işlemden geçirilen ve emek verilen porselen çamurundan insan eliyle üretilmiştir. Ay çekirdekleri ise bir insanın birey olma yolunda verilen emeği göstermektedir. Sanatçı bu çalışmasıyla ülkesinin durumunu eleştirel bir şekilde göstermiş ve dünya çapında ilgi görmüştür.

Görsel 60: Ai Weiwei ."Sunflower seeds". (2010). Tate Modern, Londra.

İngiltere'nin Stoke-on-Trent şehrinde doğan sanatçı Neil Brownsword, atık ve kalıntılardan oluşan enstalasyon çalışması yapmıştır. Bulunduğu bölgenin 17. yüzyıla uzanan seramik endüstrisi tarihi dolayısıyla, orada bulunan ve yıkımı bekleyen fabrikaların atıklarından çalışmasını düzenlemiş ve sanatçının yaptığı enstalasyon adeta bir belgesel niteliği kazanmıştır. Sanatçı bu âtil malzemelerin tekrar pişirimini yaparak enstalasyon çalışmasını gerçekleştirmiştir. (Susamoğlu, 2014: s.125-126).

A Hidden Inheritance kitabı uluslararası ödüllü bir kitaptır. Sanatçı, kendi ailesinin geçmişini araştırırken Viyana'daki savaş sırasında kendisine miras kalan 264 parça Netscape koleksiyon parçalarından etkilenmiş ve kitap yazmaya karar vermiştir. Enstalasyondaki bu parçalar sanatçının hayatına da dokunmaktadır. Her parça savaşın içine çekilip kompozisyona dönüşen, kaybolan, çalınan koleksiyon parçaları gibi bir arada ve hızlı bir şekilde alana yerleştirilmiş gibi bir izlenim vermektedir.

Görsel 62: Edmund De Waal. "A Thousand Hours". (2012). Alan Cristea Galeri, Londra.

1939 Doğumlu Amerika'lı sanatçı Judy Chicago'nun 1979 yılında New York Brooklyn Müzesinde gerçekleştirmiş olduğu enstalasyon, uluslararası çapta büyük ilgi görmüştür. 1960'ların sonu 70'lerin başında kadın hareketlerinin başlamasıyla ve yine o dönemde kadından sanatçı olamayacağı fikrinin baskın olması sonucu, sanatçı bu durumdan etkilenerek kadınların tarihteki rolünü, hangi zorluklarla karşılaştıklarını araştırmaya karar vermiş ve beş yıllık bir çalışmanın ardından projesini gerçekleştirmiştir. Çalışma batı medeniyetinin durumuna yönelik yapılandırılmıştır. Çalışmada, Miras Zemini denilen seramik bir zeminin üzerinde eşkenar üçgen bir yemek masası ve masanın her bir kanadında, tarih boyunca önde gelen 13 kadınla

birlikte toplamda 39 kadın için yer ayrılmıştır. Bu otuz dokuz masa, kronolojik sıraya göre düzenlenmiştir. Birinci kanat, başlangıçtan Roma İmparatorluğuna kadar, ikinci kanat Hıristiyanlığın başlangıcından Reforma kadar ve son kanat 17. ve 20.yy. aralığını kapsamaktadır. Her bir kadın için ayrılan yerin, o kadının isminin yazılı olduğu işlemeli ranırı vardır. Ranırların üzeri o dönemin stili ve teknikleriyle dekorlanmış, zarif nakışlarla bezenmiştir. Ranırların üzerinde altın kadeh, çatal, bıçak ve seramik tabaklar bulunmaktadır. Çalışmanın orta hattında miras zemini denilen ve seramik karolarla kaplı alanda, önemli olduğu düşünülen 999 kadının adı yazmaktadır. Her bir kadına ayrılan 39 tabak, seramik sanatçıların üretimiyle projede yer almıştır. Başlangıçta düz plaka şeklinde olan tabaklar giderek yükselmektedir. Bu yükseliş, inişli çıkışlı, tıpkı tarihteki iyi ve kötü dönemlerin olduğu gibidir. Seramik tabakların üzeri kadın cinsel organı, kelebek ya da çiçeğe benzer şekilde üç boyutlu şekillendirilmiş ve fırınlanmıştır. Tabakların üzerindeki rölyefler ilerledikçe kadının kimliğine ulaşmaktadır. Çalışmadaki on üç sayısı İsa ve havarilerinin son akşam yemeğindeki sayısını niteler şekildedir. Başlangıçta sanatçı için bu sayı yeterli gelmediği için sayıyı üç katına çıkarmıştır. Fakat sanatçı için tarihte önemli görülen kadınların sayısı yine yeterli gelmeyince bu kez miras zemini adı verilen karoların üzerine isimler yazılmıştır. Çalışma büyük, karanlık bir odada sergilenmiş ve her yer ayrı ayrı aydınlatılmıştır. Bu enstalasyon çalışmasındaki seramik tabaklar, gerçek görüntüsünden ziyade metafor olarak kullanılmıştır.

Görsel 63: Judy Chicago. "Akşam Yemeği Partisi/The Dinner Party".(1974-1979). Brooklyn Müzesi, New York.

1957 yılında doğan Cai Guo-Qiang, çalışmalarında barut gibi patlayıcı malzemeler kullanmıştır. "A Clan of Boats" adlı enstalasyon çalışmasında sanatçı, gittiği bir sahil kasabasında enkaz halinde ahşap bir tekne fark etmiş bunun üzerine tekneyi parçalara ayırıp sergi alanına götürerek burada düzenlemesini yapmıştır. Atık porselenleri teknenin içine ve etrafına yığarak çalışmasını tamamlamıştır. Sanatçı farklı ülkelerde farklı düzenlemelerle eserini sergilemiştir. (Bal, 2020: 60-61).

Görsel 64: Cai Guo-Qiang. "Yansima-Iwaki'den Bir Hediye."(2004). Guggenheim Müzesi.

Piet Stockmans'ın çalışmalarının ana konusu, boşluk ve mekân algısını izleyiciye göstermektir. Sanatçının Saint Nicholas Kilisesi'nde gerçekleştirdiği enstalasyon çalışmasında, belirli aralıklarla yerleştirdiği nesnelerin birbiriyle uyumu- eserin mekânla bütünleşmesi-boşluk birbirlerini tamamlamıştır. Sanatçı çalışmasındaki seramik kapları, Antik dönemden beri ölümlerin küllerinin muhafaza edildiği seramik kaplar olarak düşünmüştür. "Be mindful of man, that thou art but dust and to porcelain shalt thou return" (Yalnız Bir Toz Olduğunu ve Tekrar Toza (Porselene) Dönüşeceğini Unutma), isimli çalışması doğum, yaşam ve ölümü simgeler niteliktedir. (Kenan, 2021: s.108).

Görsel 65: Piet Stockmans."Be Mindful of Man, That Thou Art But Dust and to Porcelain Shalt Thou Return." (1999). Saint Nicholas Kilisesi, Hollanda.

Satoru Hoshino ise çalışmalarını geleneksel şekillendirme yöntemleriyle yaptığı seramiklerle yapmaktadır. Toprak kayması sonucu atölyesi yıkılan sanatçının, bu olay sonucu malzemeye olan yaklaşımı değişmiş ve bilinçli olarak parmak izini malzemenin üzerinde bırakmıştır. Çamurun doğal halini bozmamaya gayret ederek şekillendirme yapmıştır. Eserlerinin konusunu doğadan ilham alarak gerçekleştiren sanatçı, toprağı doğanın kendisi olarak görmektedir. (Uğur, 2020: s.50-51).

2. Dünya Savaşı'nda Japonya'nın ABD'ye yenilmesi üzerine Amerikan demokrasisi ve özgürlüğü Japonya'ya tanıtılmış ve bunun sonucu olarak özgürlük ve sanat alanlarında değişiklikler meydana gelmiştir. Savaştan sonra evlerine dönen gençlerden biri de Kazuo Yagi'dir. Babası da çömlek ustası olan bu genç sanatçı, savaştan sonra seramik aracılığıyla kendini ifade edebilmenin yollarını aramış ve başlangıçta beş kişiden oluşan Sodeisha grubunu kurmuştur. Bu grup yeni teknikler arayışına girerek geleneksel yöntemleri tamamen dışlamayıp, Japon ve batı kültürünü bir araya getirerek sınırlarını zorlamışlardır. Kazuo Yagi uzun zamandır kullanılmayan, "Kokutou" adı verilen siyah stoneware çamurunu çalışmalarında kullanmaya başlamıştır. Seramik sanatçısı Satoru Hoshino, Kazuo Yagi'nin siyah çamurla yapmış olduğu bir eserden etkilenerek kendisi de bu şekilde eserler üretmek istemiş ve 1971 yılında seramik eğitimi almaya başlamıştır. Satoru Hoshino 2017 yılında Avustralya'da New Castle Art Galerisi'nde "Begining Form-Spiral 17" adlı enstalasyon gerçekleştirmiştir. Çalışma spiralle başlayıp duvara dağılan birçok küçük parçadan oluşan seramiklerden

oluşmaktadır. Sanatçı çalışmasında, geleneksel bir yöntem olan çam kozalaklarının isiyle yapmış olduğu siyah çamuru kullanmıştır. 1986 Yılında şiddetli bir yağış sonrası sanatçının atölyesi ve evinin büyük bir bölümü yıkılmıştır. Bu durumdan etkilenen sanatçının seramiğe de bakış açısı değişmiştir. Çalışmadaki küçük parçalar çamuru çimdikleyerek, doğal haliyle şekil verilip, müdahale etmeden parmak izleri kalacak şekilde yapılmıştır. Bu enstalasyon, süreç odaklı kaotik bir çalışmadır. Sanatçı bu çalışmasıyla izleyiciye, hareket eden toprağın büyüklüğünü, gücünü ve enerjisini hissettirmek istemiştir. Siyah renk izleyiciye çalışmaya bakarken kaosu ve derinliğini düşündürmektedir.

Görsel 66: Satoru Hoshino. "Beginning Form- Spiral 17". (2017). New Castle Art Galeri, Avustralya.

Görsel 67: Satoru Hoshino. "Beginning Form- Spiral 17"(Detay)

Fas doğumlu Jacques Kaufmann, tuğlalardan oluşan mekâna özgü enstalasyon çalışması yapmıştır. Malzemenin enerjisi olduğuna inanan sanatçı, yaptığı eserlerin enerjisinin malzemelerden geldiğine inanmaktadır. Zen kültüründen etkilenen sanatçı eserinde malzeme olarak seçtiği tuğlayı, bitkilerin büyümesine imkân sağlayan ve bunun için suya ve toprağa çok az gereksinim duyan, modern yapılara da uygun bir şekilde üretmiştir. Sanatçı bu çalışmada hareketli, kıvrımlı formlar ile mekân içinde sınırlar oluşturmuştur. (Baklan Önal, 2018: s.74-75; Hızlıok, 2018: s.27).

Görsel 68: Jacques Kaufmann. "Le Vol De La Mouche". (2006). Cenevre.

Türkiye’de seramik malzemeyle enstalasyon çalışan ilk sanatçımız Candeğer Furtun' dur. Sanatçı seramik eğitimini tamamladıktan sonra Amerika’ya gitmiş ardından yurda döndüğünde sıklıkla figüratif çalışmalar yapmış, zamanla enstalasyon sanatına da yönelmiştir. Sanatçı 1994 yılında Maçka Sanat Galerisinde "İsimsiz" adını verdiği enstalasyonunu sergilemiştir. Çalışma, dokuz çift erkek bacağının mekânda yan yana dizilimi ile gerçekleştirilmiştir. Bacaklardan birine dokunan bir el vardır. Sanatçı bu çalışmasıyla hamama giden insanların dinlenmek için sıra sıra oturmalarına ya da erkek gücünün dışlayıcı tavrını göstermek istemiştir. (Danabaş, 2019: s. 198).

Görsel 69: Candeğer Furtun. "İsimsiz". (1994). İstanbul Bienali.

Zehra Çobanlı, bir birimin tekrarlarından oluşan enstalasyon çalışması yapmıştır. Sanatçı lale çalışmalarına henüz öğrencilik yıllarında seramik tabaklara lale figürleri resmederek başlamıştır. Sanatçı çalışmalarında laleyi hem form olarak hem de duvar yerleştirmelerinde sıklıkla kullanmıştır. Çalışmalarında stoneware çamuru kullanan sanatçı laleyi dört farklı boyutta modellemiş, toplamda üç pişirim uygulamıştır. Sanatçı farklılıklarımızı anlatmak amacıyla gerçekleştirdiği bu çalışmasında seramiklerin bir kısmını altın yıldız diğer bir kısmını mavi sır kullanarak toplamda 999 adet lale formu kullanmıştır. (Kenan, 2020: s.126).

SONUÇ

Enstalasyon sanatında, klasik resim ve heykel anlayışının aksine kavramsal bir anlamı temel alan ve deneyimlenen bir sanat biçimi ortaya çıkmıştır. Birçok farklı disiplinden beslenen enstalasyon, 1960'lı yıllardan sonra asıl tanımına ulaşmıştır. Enstalasyonun tarihsel gelişiminde özellikle Kurt Schwitters, Marcel Duchamp, Yves Klein, Joseph Beuys, Joseph Kosuth gibi sanatçılar, bugünün enstalasyon sanatına öncülük etmişlerdir. Tez çalışmasında önemli enstalasyon sanatçılarının çalışmalarına yer verilmiş ve mekân ile ilişkisi anlatılmaya çalışılmıştır. Sanatçının nesneye anlam yüklemesi ve bunu mekanla bütünleştirip bu sürece izleyicinin de katılımıyla oluşturulan enstalasyon çalışmaları, çağdaş sanatta varlık bulmuştur. Mekânın özellikleri kullanılarak, mekânın yapısına göre düşünülerek düzenlenen sanat nesnelerinin izleyicinin de bu durumu algılaması sonucu kavramsal bir anlatım meydana gelmektedir. Seramik ve enstalasyon kavramı birbirinden ayrı kavramlar olarak görülürken, zamanla birlikte kullanılmaya başlanmış ve bu durum çağdaş seramik sanatına katkı sağlamıştır. Malzeme konusunda sınır tanımayan enstalasyon, diğer sanat dallarından ayrılmaktadır. 1970'li yıllara kadar sanat eserlerinin galerilerde alınıp satıldığı bir durum hakimdi. Ülkemizde de 1980'li yıllarda literatüre geçerek tanınmaya ve uygulanmaya başlanan enstalasyon, günümüz seramik sanatında daha çok kavrama yönelik çalışmaların olduğu gözlemlenmektedir. Tez çalışmasında seramiğin enstalasyon sanatındaki yeri sorgulanmış, dünyada ve ülkemizdeki öncü sanatçılara yer verilerek daha çok kavramsal bir dil ile çalışmaların görüldüğü kanısına varılmıştır. Seramik malzeme kullanılarak yapılan enstalasyon çalışmalarında mekândan bağımsız sergilendikleri, mekâna bağlı sergilenen bazı çalışmalarında olduğu gözlemlenmiştir. Sonuç olarak enstalasyon sanatçıları, sanat nesnesini değiştirerek mekân, nesne ve izleyici arasındaki ilişkiyi sorgulayarak kavramsal bir dil meydana getirmişlerdir.

KAYNAKÇA

1.Kitaplar

- Antmen, Ahu (2009). 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar. Topkapı-İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Arcasoy, A. (1983). Seramik Teknolojisi, İstanbul: Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Atakan. Nancy (2015). Sanatta Alternatif Arayışlar. (Çev.Zeynep Rona). İzmir: Karakalem Kitabevi Yayınları.
- Bachelard, Gaston (1996). Mekânın Poetikası. (Çev.Aykut Derman). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bishop , Claire (2005) .Installation Art. London: Tate Yayıncılık.
- Danto, Arthur C. (2010). Sanatın Sonundan Sonra. (Çev. Zeynep Demisü). İstanbul/Kağıthane: Ayrıntı Yayınları.
- Huntürk, Özi (2016). Heykel ve Sanat Kuramları. Kağıthane/İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Lefebvre, Henri (2014). Mekânın Üretimi (Çev. Işık Ergüden). Topkapı-İstanbul: Sel Yayıncılık
- O'Doherty, Brian (2019). Beyaz Küpün İçinde. (Çev. Ahu Antmen). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Oliveira, Nicolas De, Oxley Nicola, Petry Michael vd (2005). Yeni Milenyumda Enstalasyon Sanatı, (Çev.Osman Akınhay). İstanbul: Akbank Kültür Sanat Yayınları.
- Stair, Julian (2013). "Factive plasticity: the abstract pottery of William Staite Murray". Londra: Philip Wilson Yayıncılık.
- Şenyapılı, Önder (2003). Otuz Bin Yıl Öncesinden Günümüze Heykel. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık.

2. Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

- Acartük, Buket (2012). "Toprağın Binlerce Yıllık Macerası." Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, (1), 1-17.
- Adams, David (1992). "Art and Ecology Joseph Beuys: Pioneer of a Radical Ecology." Art Journal Article, 51(2), 26-34.
- Akdere, Belkıs (2019). Seramik Malzeme ile Enstalasyonun Seramik Sanatındaki Yeri ve Kişisel Uygulamalar. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Akgün, Süleyman (2019). "Minimal Sanat Bağlamında Donald Judd'un Eserlerinde Biçim ve Anlam İlişkisi." The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences, 5(1) , 21-29.
- Artan Oskay, Bahar (2018). "1960 Sonrası Kavramsal Sanatının Günümüz Resim Sanatına Etkileri." İdil Dergisi, 7(47), 803-809.
- Aslan, Egemen (2014). "Arts& Crafts (Sanat &El Sanatları) Hareketi ve Çağdaş Türk Seramik Sanatı."Erciyes Sanat, (2), Sayı 2, 8-18.
- Ataseven, Olcay (2012). "Dan Flavin'in Mekanı Dönüştüren Işığı ve Minimalizme Yaklaşımı.",Art-e Sanat Dergisi, 5(9), 85- 96.
- Atilla Döl, Pelin Avcı (2013). "Minimalizm Akımı Kapsamında Nesne Anlayışının Yeniden Değerlendirilmesi." İdil Dergisi, 2(10), 1-11.
- Ay, Hasan Salih (2019). Göçebe İmaj. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Aylin Gürel Bayman, Tolga Şenol (2021)." Kurt Schwitters Merzlerinin Yüzeyden Taşması: Merzbau." İdil Dergisi, (85), 1319–1328.
- Aysun Erzincan, Haldun Şekerci, (2022)." Endüstriyel Sofra Seramiği Tasarımları ve Gümüş Aksesuarların Kombinasyonu." Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, (128), 361-374.
- Andırın, Mine (2019). 1960 Sonrası Çağdaş Sanatta Suyun Kullanımı. Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Avcı, Mehmet Aydın (2012). Soyut Resmin Günümüz Resim Sanatı Pratiğinde Süreç Sanatına Dönüşümü. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Mersin.
- Baklan Önal, Pınar (2018). Sanatta Malzemenin Yaratım Sürecindeki Rolü ve Seramik Sanatında Esere Özel Bünye Kullanımı. Sanatta Yeterlik Sanat Çalışması Raporu, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Seramik Anasanat Dalı, Ankara.

- Bal, Özkan (2020). Seramik Anasanat Dalı Atık Porselen Malzeme ile Enstalasyon Uygulamalarında Tiffany Vitray Tekniği. Sanat Çalışması Raporu, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Balseçen, Haydar (2018). “Yves Klein’ın Antropometrilerindeki Bedenler.” Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 8 (2), 12-20.
- Banu Hatice Gürcüm ve Semiha Kartal, (2017). “Bauhaus ile Tasarıma Dönüşen Zanaat”. İdil dergisi, 6, (34), 1767-1798.
- Barlas, Mert (2019). “Çağdaş Sanatta Nesne- Mekân Olarak Ev İmgesi.” Sanat ve Tasarım Dergisi, (24), 95-109
- Başar, Safiye (2018). “Çağdaş Sanatta Eleştirel Bir Dil Olarak İroni Ve Seramik Sanatındaki Yansımaları.” Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, (41), 154-165.
- Birol, Şahinde Göksu (2021). Enstalasyonda Sergileme Alanı Olarak İç Mekan.Yüksek Lisans Tezi Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri.
- Boz, Gamze (2011). İroni Kavramının Postmodern Dönüşümü ve Postmodern Seramik Eserlerde İroni. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- Bozkurtoğulları, Yasemin (2012). 19. ve 20. Yüzyıl İstanbul Art Nouveau Mimarisi ve Kullanılan Seramikler. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Fen bilimleri enstitüsü, İstanbul.
- Canbolat, Ayşe (2016). “Amerika’da Çağdaş Seramik Sanatının Gelişiminde Etkili Olan Akımlar.” Sanat Dergisi, (29), 5-14.
- Çelikoğlu, Öncü (2017). Anıtsal Seramikler. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- Çetintürk, Burcu (2017). Çağdaş Seramik Sanatında Enstalasyonun Yeri. Yüksek Lisans Tezi, Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çevik, Naile (2014). “Çağdaş Türk Seramik Sanatında Kabuk Değiştirme Süreci.” Akdeniz Sanat Dergisi, 7(13), 81-93.
- Çevik, Naile Salman (2015). “Avrupa Seramik Sanatında Endüstrileşme Süreci ve Cumhuriyet Sonrası Türk Seramik Sanatına Yansımaları.” Sanat ve Tasarım Dergisi, (16), 77-95.
- Çınar, Hilal (2021). Çağdaş Seramik Sanatında Katılımcı İzleyicinin Rolü. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Coşkun Onan, Berna (2017). “Postmodern Sanatta Nesne ve Mekân Bağlamı: İki Türk Kadın Sanatçı.” Güzel Sanatlar Enstitü Dergisi, (38), 37 – 50.

- Danabaş, Nalan (2019). "Türk Seramik Sanatında Yerleştirme ve Mekân İlişkisi." Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, (87), 191-206
- Değirmencioğu , Ayşe (2008). 1960 Sonrası Genişletilmiş Heykel Kavramı. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Erman, Deniz Onur (2012). "Türk Seramik Sanatının Gelişimi: Toprağın Ateşle Dansı." Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, (1), 18-33.
- Fidan, Birol (2021). Üç Boyutlu Geometrik Şekillerin Seramik Form ve Yüzeyle Uygulanması. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uşak.
- Fürüzan Aslan, Edanur Aslan, Atilla Atik vd (2015). " İç Mekânda Algı.", İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 5(11), 139-151.
- Gençer, Duygu (2022). Kavramsal Sanat ve Enstalasyon: Sarkis Zabunyan Örneği. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Hızlıok, Aykut (2018). Tuğlanın Günümüz Sanatında Kullanımı ve Oluklu Tuğla İle Form Araştırmaları. Yüksek Lisans Uygulama Raporu, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- İrgin, Süleyman (2017). " Kültür ve Sanat Diyalektiği." İdil Dergisi, 6(33), 1503-1511.
- Kalay, Leman (2013). Seramik Sanatında Minimalist Düzenlemeler. Sanatta Yeterlik Eseri Çalışması Raporu, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Kayahan, Zeliha (2018). "Çağdaş Sanatta Saplantılı Emek Bilinci." Akdeniz Sanat Dergisi, 12(22), 63 – 69.
- Kedik, Ayşe Sibel (2010). "Richard Long: Bir Yürüyüşün İma Ettikleri." Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(5), 107 – 120.
- Kenan, Lamia (2020). "Çokluk İçinde Birlik: Zehra Çobanlı'nın "Lâleleri"." Sanat Dergisi, (35), 123-129.
- Kenan, Lamia (2021). Sanat Seramiğinde Boşluğın Anlatım Dili. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Kiran Sarna, Namita Soni (2015-2016). "Installation Art – Knowledge About a New Era." Research Reinforcement, (2), 71-75.
- Koca, Binnaz (2017). "Kavramsal Sanat." İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 3(2), 97 -103.

- Koçak, Neşe (2009). Seramik Sanatında Karışık Malzeme Kullanımı. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri.
- Kurşuncu, Ayşe (2019). “Seramik Sanatında İzleyici Katılımı.” İdil Dergisi, 8(53), 41-47.
- Mamur, Nuray (2012). “Görsel Kültürün Çağdaş Sanat Uygulamalarında Sorgulanması.” Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(10), 79-90.
- Okşan Tandoğan, Burçin Erdi Es (2018). "Dünyada ve Türkiye’de Arazi Sanatı (Land Art)." İdil Dergisi, 7(51), 1359-1368.
- Okumuş, Halide (2013). “Geçmişte ve Günümüzde Seramiğin Kullanım Alanları.” [Journal of Awareness](#) Dergisi, 2(3), 1-14.
- Orhan Cebrailoğlu ve Sheymaa MUQDAD HAMEED (2020). “Çağdaş Türk Seramik Sanatı.” Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi, (4), 167-178.
- Öçalan, Gökçe (2007). Çağdaş sanatta Bir Anlatım Dili Olarak Video ve Enstalasyon. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Önal, Nizam Orçun (2015). Avrupa’da Modern Seramik Sanatı. Sanatta Yeterlik Tezi, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- Öner, Segâh Beste (2018). Sanat Eseri Olarak Mekân: Sanatta Alternatif Barınak Üretimleri. Yüksek Lisans Sanat Çalışması Raporu, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Özdemir, Ürün Anıl (2011). “Kültür Bağlamında Kent ve Mekansal Örgütlenme.” Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2), 62-76.
- Özlem Topaçoğlu, Hamdi Ünal (2021), “Pop Art Akımının Etkisinde Ev Tekstili Tasarım Önerileri.” Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art, 6(13), 138-150.
- Öznur Yıldırım ve Kemal Uludağ, (2020). “Sürreal-Dadaist: ‘Kayıp Akşam Yemeği’.” Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, (4), 1301–1308.
- Öztürk, Ata (2010). Modern Sanat Hareketleri Etkisinde Seramik Sanatı. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Pek, Emrah (2021).” Bauhaus Tasarım Okulu Yaklaşımında Seramik Tasarımı.”Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (53), 203-234.
- Pelin Avşar Karabaş, Fatih İşleyen, (2016). “Performans Sanatının Doğuşu ve Günümüze Yansımaları.” Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(2), 340-350.
- Pritikin, Reynold (1990). “Marcel Duchamp, the Artist, and the Social Expectations of Aging.” The Gerontologist Society of America, 30(5), 636-639.

- Renkçi Taştan, Tuğba (2016). "Hazır Yapım (Ready-Made) Enstalasyon Üzerine Okumalar." The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication 6(4), 471-475.
- Salman, Naile (2006). Hacılar Antik Yerleşkesinde Bulunan Seramik Kaplar Üzerindeki Bezemelerin Plastik Açından İncelenerek Artistik Yüzey Değerlendirmesinde Bireysel Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Salomon, David (2014). "Fluorescent architecture, or, Dan Flavin at the supermarket." The Journal of Architecture, 19(6), 949-974
- Saydan, Yeliz (2009). Postmodernizmin Seramik Sanatına Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Selda Mant Menay, Meltem Özkan, (2020). "Performans Sanatında Hayvan Bedeni Kullanımı: Joseph Beuys Örneği." Ulakbilge Dergisi, (55), 1617–1626.
- Selim ÇINAR ve Naciye Oya UZUNER, (2022). "Çağdaş Seramik Sanatında Eklektik Eğilim." Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi,3(5), 153-169.
- Sezer Yavuz, Tuğba (2019). Çağdaş Türk Sanatı'nda Enstalasyon. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Sıdika Sevim ve Nesrin Yeşilmen (2017). "Füreyâ Koral: Meclis Seramikleri." Art-e Sanat Dergisi, 10(9),127 – 135.
- Sıdika Sevim ve Tuba Marmara (2020). " "Öteki" Kavramının Çağdaş Seramik Sanatına Yansıması."Sanat Dergisi, (36), 77-102.
- Sözen, Hatice Nilüfer (2019). "Sanata Disiplinlerarası Bir Yaklaşım: Enstalasyon Sanatı ve Genco Gülan Örneklemleri." Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(6), 147- 162.
- Susamoğlu, Funda (2014). "Modernizm Sonrası Seramik Geleneği ve Malzemeye Sadakat." Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(4),121-129.
- Şahbaz, Hasan (2006). Modern Seramik Sanatında Minimalizm. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Şan Aslan, Perihan (2018). "Seramikte Dekor Tekniklerinin Kavramsal Bir İfade Aracı Olarak Kullanımı." İdil Dergisi, 7(51), 1369-1376.
- Şen, Metin (2021). "Minimalist Sanatçı Donald Judd'un isimsiz 1968-1972-1973-1980 Yıllarında Yaptığı Heykelleri Üzerine Bir İnceleme." Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi, 2(3), s:3, 1-9.

- Şenel Özyayten, İpek (2017). "Günümüz Mekansal Algılar Bağlamında Sanatçı Atölyeleri ve Daniel Buren'in Sergileme Pratikleri". *İdil Dergisi*, Cilt 6(39), 3235- 3244.
- Şenel, Elif (2015). "Performans Sanatları ve Sanatçının Anlatım Aracı Olarak Beden." *İdil Dergisi*, Cilt 4(16), 161-182.
- Tizgöl, Kemal (2008). *Sanatta Minimalizm ve Günümüz Seramik Sanatına Yansımaları. Sanatta Yeterlik Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.*
- Toluyağ, Dilek (2020). "Sanat Pratiğinde Enstalasyon, Mekân, Nesne ve Sanatçı Örnekleri." *Akademik Sanat Dergisi*,5(11), 101-114.
- Topcuoğlu Özgen, Ü.Ilgaz (2018). "Kavramsal Sanatın Öncüsü Marcel Duchamp'ın Çalışmalarında Kadın İmgesi." *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi, Kadın Çalışmaları Özel Sayısı*, 19(42), 135-147.
- Tuğtağ, Merve (2018). "Sergilemede Mekân Tasarımları." *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 4(8), 107 – 117.
- Tunç, Arif Ziya (2003). "Tüketici Toplumun Sanatı Pop-Art ve Kaynakları Açısından Kitle İletişim Araçları." *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (8), 113-121.
- Tuxill, Wendy Patricia (2010). *A Re-Conceptualisation of Contemporary Sculptural Ceramics Practice From A Post-Minimalist Perspective. Doktora Tezi, University of Hertfordshire, Londra.*
- Türk, Ayşegül (2021). "Yoksul Sanatta Malzemenin Değişen Anlamları ve Canlı Hayvan Kullanımı." *Ulakbilge dergisi*, (7), 313–321.
- Uğur, Ayça (2020). *Sanatta İfade Aracı Olarak Seramik Malzeme. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.*
- Ulusoy, Gökhan (2019). *Art Deco Tasarım Akımında, Malzemenin Bir İfade Dili Olarak Kavrama Olan Etkisinin Konut Örneğinde İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.*
- Uysal, Mehmet Ali (2009). *Sanatta Mekân Algısı (Mekanla Oynamak). Sanatta Yeterlik Eseri Çalışması Raporu, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.*
- Uyumaz, Dilan (2021). *Türk Seramiğinin Sanat Nesnesine Dönüşümünde Füreya Koral'ın Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*

- Uzun Aydın, Derya (2018). "Modernizmin Benzer Akımları İçinde Kendine Yer Bulmaya Çalışan Bir Sanat Üslubu: Arte Povera." Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, (19), 217-33.
- Üstel Arı, Bahar Başak, (2019). "Geçmişten Güncele Venüs." İdil Dergisi, 8(55), 321-330.
- Yağmur, Önder (2016). "Doğayı Şekillendiren Sanat: Land Art." İdil Dergisi, 5(27), 1977-1988.
- Yavuz, Ayşe Tuba (2019). Dadaizm ve Günümüz Heykel Sanatına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Erzurum.
- Yelkenli Madencioğlu, Aylin (2020). 1960 Sonrası Heykelde Yapıt İzleyici İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Yıldız, Bülent (2016). "Marcel Duchamp Eserlerinin Yıkıcı Düzlemi ve Readymade'lerindeki Anti-Topografi." Art Sanat, (6), 133-146.
- Zümrüt, Yeşim (2018). "Çevresel Sanat ve Seramik Uygulamalar." Journal of Arts, 1(2), 1-16.

3. Elektronik Kaynaklar

- White M (2022) Mid-20th century British ceramics in Aotearoa. Tuhinga 33: 33-46. <https://doi.org/10.3897/tuhinga.33.82337>
- "Charles de Gaulle Meydanı"(Fransa).(1836). 20.05.2023, <https://www.galaksirehberim.com/2023/02/pariste-gezilecek-ve-gorulecek-yerler.html>
- "Narrow House". 2010. 20.05.2023, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/902959>
- Üçüncü Enternasyonel Anıtı.(1919).20,05,2023, https://en.wikipedia.org/wiki/Tatlin%27s_Tower
- " Proun Odası". (1923). 20.05. 2023, <http://designluminy.com/proun-raum-1923-el-lissitzky-1890-1941/>
- " Proun Odası". (1923). 20.05. 2023, <https://www.artstation.com/artwork/q9dvDN>
- "1200 Çuval Kömür. (1938). 20.05.2023, https://mariefilippajanssen.com/wp-content/uploads/2017/11/Portfolio_shrouded_furnaces_dig-Kopie.pdf
- "1 Mil İplik. (1942). 20.05.2023, https://icaphila.org/miranda_posts/his-twine-marcel-duchamp-and-the-limits-of-exhibition-history/

The Void/Boşluk. (1958). 20.05.2023, <https://socks-studio.com/2019/11/23/iris-clert-yves-klein-the-void-arman-the-full-up/>

Dolu.(1960). 20.05.2023, <https://socks-studio.com/2019/11/23/iris-clert-yves-klein-the-void-arman-the-full-up/>

"Yoğunlaşma/ Buharlaşıma Kübü". (1963-1965).20.05.2023,
<https://tr.pinterest.com/pin/hans-haacke-kondensationswrfelcondensation-cube-19631965-clear-acrylic-glass-water-light-air-currents-temperature-s-380483868529581697/>

"Bu Sergi İçin Bir Kompozisyon". (1989). 20.05.2023,
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/207443>

"Pisuar". (1917). 20.05.2023, <https://listelist.com/marcel-duchamp-kimdir/>

" Given: 1. The Waterfall, 2. The Illuminating Gas". (1946-1966). 20.05.2023,
<https://news.artnet.com/art-world/duchamp-etant-donnes-secret-serkan-ozkaya-1103216>

<https://biblioklept.org/2012/12/23/given-1-the-waterfall-2-the-illuminating-gas-marcel-duchamp/>

<https://philamuseum.org/collection/object/65633>

"Merzbau".(1923-1937). 20.05.2023,
<https://juvancy.tumblr.com/post/182248736405/merzbau-by-kurt-schwitters-it-was-from-1923-that>

<https://www.theartnewspaper.com/2016/02/09/schwitters-dada-dwelling-moves-from-island-stable-to-norwegian-museum-centrepiece>

"Campbell's soup seri". (1968). 20.05.2023,
<https://www.masterworksfineart.com/artists/andy-warhol/campbells-soup>

"Brillo Kutusu". (1964). 20.05.2023, <https://www.myartbroker.com/artist-andy-warhol/10-facts/10-facts-about-warhols-brillo-boxes>

Coca Cola. (1962). 20.05.2023, <https://americanheritageusa.com/andy-warhol-acrylic-art-coca-cola/>

İsimsiz. (1969). 20.05.2023, <https://www.artic.edu/artworks/220158/untitled>

"An Meselesi". (2005). 20.05.2023, <http://fxreflects.blogspot.com/2019/09/richard-serra-matter-of-time-guggenheim.html>

Levha Platform.(1963). 20.05.2023, <https://ilikethisart.net/?p=16022>

Duvar Resmi. (1968). 20.05.2023,
<https://www.nationalgalleries.org/exhibition/artist-rooms-sol-lewitt-wall-drawing-1136-2004>

- İki Açık Modüler Küp. (1972). 20.05.2023,
<https://www.museedegrenoble.fr/oeuvre/1915/1922-white-five-part-modular-piece.htm>
- The diagonal of May 25.(1963).20.05.2023,
<https://www.koreaherald.com/view.php?ud=20180125000944>
- Ateş Tuğlaları.(1966).20.05.2023, <https://www.moma.org/collection/works/125612>
- "Bir ve Üç Sandalye". (1965). 20.05.2023,
<https://sylviasippl.wordpress.com/2015/04/07/archive-conceptual-art-joseph-kosuths-one-and-three-chairs/>
- "Ölü Bir Tavşana Resimleri Açıklamak". (1965). 20.05.2023,
<https://www.slideserve.com/neila/chapter-34-late-20-th-century-powerpoint-ppt-presentation>
- İsimsiz. (1965). 20.05.2023, <https://ifacontemporary.org/robert-morris-in-the-guggenheims-panza-collection/>
- "Buren's Columns". (1986). 20.05.2023,
<https://blogs.uoregon.edu/danielburen/2015/02/16/les-deux-plateauxcolonnes-de-buren-1985-1986/>
- "Çaputların Venüsü- veya Paçavralar içinde Venüs". (1974). 21.05.2023,
<https://fahrenheitmagazine.com/tr/sanat/arte-povera%27daki-michelangelo-pistoletto%27nun-sonsuzlu%C4%9Fu>
- "Cavalli". (1969). 20.05.2023, <https://www.vulture.com/2015/06/gavin-browns-closing-show-12-horses-in-chains.html>
- Cotton sculpture.(1967). 20.05.2023,
<https://tr.pinterest.com/pin/50595195790323558/>
- "Spiral Jetty". (1970). 20.05.2023, <https://www.khanacademy.org/humanities/art-1010/post-war-american-art/minimalism-and-earthworks/a/smithsons-spiral-jetty>
- "İrlanda'da Bir Çizgi". (1974). 20.05.2023,
<https://www.tate.org.uk/art/artworks/young-body-techniques-after-a-line-in-ireland-richard-long-1974-p79818>
- Artimage. (1968). 20.05.2023, <https://www.tate.org.uk/art/artworks/long-a-line-made-by-walking-p07149>
- "Wrapped Reichstag". (1971-95). 20.05.2023,
<https://fineartmultiple.com/blog/christo-jeanne-claude-editioned-works/>
- "Mavi Dönemin Antropometrisi". (1960). 20.05.2023,
<https://contemporary.burlington.org.uk/journal/journal/side-by-side-al-freemans-art-history>

- "6 Bölümde 18 Oluşum'dan Bir Sahne". (1959). 20.05.2023, <https://www.moma.org/collection/works/associatedworks/173008>
- "Balkan Baroque" .(1997). 20.05.2023, <https://www.moma.org/audio/playlist/243/3126>
- "Adsız Keçe". (1967). 20.05.2023, <https://www.flickr.com/photos/rocor/26677341721>
- "Sıçrayan Balık Tasarımlı Şişe". (1965). 20.05.2023, <https://antique-collecting.co.uk/2020/06/15/bernard-leach-a-quick-guide-to-his-ceramics/>
- A slipware cider flagon.(1935).20.05.2023, https://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Cardew
- "Mist Early Morning". (1929). 20.05.2023, <https://www.flickr.com/photos/getcarter3/6995630186>
- Hans Cooper Seramikleri. (t.y.). 20.05.2023, <https://bravogutierrezzonalitemoatzinsite.wordpress.com/hans-cooper/>
- Untitled [porcelain](#) sculpture. (1998). 20.05.2023, <https://collections.artsmia.org/art/104272/untitled-ruth-duckworth>
- " Little Big Horn". (1959). 20.05.2023, <https://www.voukos.com/quest/found/ceramics1950s/59lbh.html>
- Kuşlarla süslenmiş şişe. (1871-1920). 20.05.2023, <https://www.printempsartdeco.fr/andre-metthey/>
- Çay Takımı. (1969). 20.05.2023, <https://auctionet.com/en/2732620-walter-gropius-tyskland-1883-1969-tea-service-11-1-parts-rosenthal-studio-line>
- Otto Lindig Tarafından Tasarlanan Çay-Kahve Seti Takımlarına İki Ayrı Örnek. (1926). 20.05.2023, <https://www.moma.org/collection/works/163642>
<https://www.invaluable.com/artist/lindig-otto-y1sg0ydjru/sold-at-auction-prices/>
- Art Deco Seramik Vazolar. (1925). 20.05.2023, <https://www.deconamic.com/item/pair-art-deco-craquele-ceramic-vases-with-blue-deer-charles-catteau-for-keramis/>
- " Frog Hoagie". (1979). 20.05.2023, <https://fineart.ha.com/itm/ceramics-and-porcelain/a-david-gilhooly-glazed-ceramic-group-frog-sandwich-1976marks-gilhooly-766-h/a/5360-61716.s>
- "George ve Mona Colomo'nun Banyosunda". (1976). 20.05.2023, <https://www.slideserve.com/labam/this-project-is-going-to-be-a>
- İsimsiz. (1962). 20.05.2023, <https://tr.pinterest.com/bet19038/ismail-hakk%C4%B1-oygar/>

- Seramik Soyut Kompozisyon. (1969). 20.05.2023, <http://in-between.online/tr/things/2016/12/26/seramik-mekan-tarih-1>
- Çanak. (1938). 20.05.2023, <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2019/made-in-britain/alev-ebuezziya-siesbye-bowl>
- "Field". (1994). 20.05.2023, <https://www.antonygormley.com/works/exhibitions/field-for-the-british-isles-tour>
- <https://www.culturednortheast.co.uk/2021/08/03/field-for-the-british-isles-at-the-ngca-in-sunderland/>
- "21 İnsan Vücutu 24 Ayak". (2004). 20.05.2023, https://elisesiegel.com/24_1.html
- "Bilinç/Vicdan". (2001-2004). 20.05.2023, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/537803>
- "Time Present Time Past". (2016). 20.05.2023, <http://www.claretwomey.com/projects - time present and time past.html>
- "Sunflower seeds".(2010). 20.05.2023, <https://www.youtube.com/watch?v=jwMQ566oOBU>
- <https://medium.com/@tirzavanwilligenburg/ai-weiwei-and-the-sunflower-seeds-a1c17e90484b>
- "Taking Time". (2009). 20.05.2023, <https://thingnessofthings.wordpress.com/contributors-2/neil-brownsword/>
- "A Thousand Hours". (2012). 20.05.2023, <https://www.edmunddewaal.com/making/a-thousand-hours>
- ,"Akşam Yemeği Partisi/The Dinner Party". (1974-1979). 20.05.2023, <https://www.dannywithlove.com/blog/about-judy-chicagos-the-dinner-party>
- <https://thegazeofaparisienne.com/2015/08/04/brooklyn-museum-le-elizabeth-a-sackler-center-for-feminist-art/>
- . "Yansıma-Iwaki'den Bir Hediye" (Reflection-A Gift from Iwaki). (2004). 20.05.2023, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Reflection_A_gift_from_Iwaki_%283834299422%29.jpg
- "Be mindful of man, that thou art but dust and to porcelain shalt thou return". (1999). 20.05.2023, <https://pietstockmans.art/artwork-1992>
- "Beginning Form- Spiral 17". (2017). 20.05.2023, <https://twitter.com/zaki48/status/909676983155515392>
- <https://twitter.com/zaki48/status/909676983155515392>

"Le Vol De La Mouche". (2006). 20.05.2023, <https://docplayer.biz.tr/113872780-Sanatta-malzemenin-yaratim-surecindeki-rolu-ve-seramik-sanatinda-esere-ozel-bunye-kullanimi.html>

İsimsiz. (1994). 20.05.2023, https://www.mimarizm.com/haberler/gundem/bienal-notlari-1-istanbul-modern_128644

"Lale Zamani". (2012). 20.05.2023, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1020967>

"Lost Dinner". (2013).20.05.2023,

<https://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1599163327.pdf>

